

Jurisprudential-Legal Analysis of the Compliance of Deposit Contract with Current Qard-ul-Hasana Deposit in Islamic Banking

Gholam Ali Masouminia | Amir Yazdanparast*

Stable URL: <https://doi.org/10.30497/ifr.2025.248868.1986>

تحلیل فقهی - حقوقی انطباق عقد ودیعه بر سپرده قرض الحسنه در بانکداری اسلامی
غلامعلی معصومی نیا | امیر یزدان پرست*

پیوند دائمی: <https://doi.org/10.30497/ifr.2025.248868.1986>

Copyright 2025 The Author(s).

Published by *Imam Sadiq University*, Tehran, Iran.

This work is fully Open Access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license, allowing non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and not modified. *Islamic Finance Researches* strictly follows the ethical guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE), which all readers, authors, reviewers, and editors are expected to observe and uphold.

Jurisprudential-Legal Analysis of the Compliance of Deposit Contract with Current Qard-ul-Hasana Deposit in Islamic Banking

Gholam Ali Masouminia: Associate Professor, Department of Economics and Islamic Banking, Kharazmi University, Tehran, Iran.

masouminia@khu.ac.ir | 0000-0002-6639-9339

Amir Yazdanparast: Lecturer, Level 4 Seminary, Jurisprudence of Transactions, Seminary, Ahvaz, Iran. (Corresponding Author).

amir.yazdanparast91@gmail.com | 0009-0000-2319-4205

Abstract

1. Introduction and Objective

Current accounts constitute one of the most fundamental pillars of modern banking systems and play a decisive role in facilitating payment services, liquidity management, and financial intermediation. In Islamic banking, however, the jurisprudential and legal nature of current accounts – particularly those classified as qard al-ḥasanah current deposits – has remained a subject of persistent debate among jurists, legal scholars, and policymakers. Classical and contemporary Islamic jurisprudence has proposed various interpretations of the legal nature of current deposits, including loan (qard), complete deposit (wādī'ah tammah), incomplete or unconventional deposit wādī'ah ghayr mutifah, settlement (ṣulḥ), or even a newly constructed contract outside traditional nominate contracts.

The dominant jurisprudential position in many Islamic banking systems, including Iran, treats current deposits as loans to banks. This classification is primarily justified by two arguments: first, the bank's proprietary control and utilization of deposited funds; and second, the obligation of the bank to return an equivalent amount (mithl) rather than the identical physical units ('ayn) deposited. Consequently, the depositor is regarded as a creditor and the bank as a debtor, thereby framing the contractual relationship within the legal structure of qard.

Despite its prevalence, this interpretation raises significant jurisprudential, ethical, and practical concerns. Most notably, it appears to conflict with the widely accepted jurisprudential maxim al-ūqūd tābī'ah li-l-quṣūd (contracts are determined by the intentions of

the contracting parties). Empirical observation suggests that the overwhelming majority of depositors do not intend to lend their money to banks, nor do they consciously consent to proprietary exploitation of their funds. Instead, their primary motivation is safekeeping, transactional convenience, and trust.

Against this backdrop, the present study aims to reassess the jurisprudential and legal classification of current accounts in Islamic banking by examining whether the contract of deposit (*wādī'ah*) can be validly applied to such accounts. The central objective is to demonstrate that, when depositor intent, the nature of fiat money, and the contemporary theory of bank money creation are properly taken into account, current accounts may be more coherently classified as deposits rather than loans. By integrating doctrinal analysis with empirical evidence, this research seeks to provide a more realistic, legitimate, and ethically consistent framework for Islamic banking operations.

2. Methods and Materials

This study adopts an integrative and interdisciplinary research design combining jurisprudential-legal analysis with empirical field research. In the theoretical component, classical and contemporary sources of Islamic jurisprudence (*fiqh*), legal doctrines, statutory banking laws, and scholarly literature on Islamic banking were systematically reviewed and critically analyzed. Particular attention was given to discussions on the nature of *qard*, *wādī'ah*, contractual intent, and the jurisprudential implications of modern fiat money.

In parallel, the study incorporates an empirical investigation to assess the actual intentions, awareness, and satisfaction of depositors regarding current accounts. A structured questionnaire was designed in consultation with academic experts and distributed among more than 700 current account holders in the city of Ahvaz, Iran. The sample included diverse social groups such as teachers, university students, seminary students, employees, and self-employed individuals, all of whom regularly use current accounts for salary payments, check issuance, and daily transactions.

The questionnaire addressed key dimensions including:

- (1) depositors' awareness of the legal terms governing current accounts;
- (2) their perception of ownership over deposited funds;
- (3) their consent or dissatisfaction regarding the bank's use of their money; and

(4) their primary intention in opening and maintaining current accounts (deposit/trust versus lending).

Data were analyzed using descriptive statistical methods, with results presented in percentage form to capture prevailing depositor attitudes. The combination of doctrinal analysis and empirical evidence enabled a comprehensive comparison between the theoretical assumptions underlying banking contracts and the lived realities of depositors, thereby strengthening the validity and originality of the study.

3. Research Findings

The empirical findings reveal a significant discrepancy between prevailing legal classifications of current accounts and the actual intentions of depositors. The results show that 87% of respondents deposited their funds with the explicit intention of safekeeping and trust, not lending. Moreover, over 90% expressed dissatisfaction or lack of informed consent regarding the bank's utilization of their funds for profit-generating activities. Only a small minority considered their deposits as loans to the bank or believed that ownership of the funds was transferred upon deposit.

These findings directly challenge the assumption that current deposits can be legitimately treated as qard based on depositor consent. From a jurisprudential perspective, the absence of true and informed intent to lend undermines the validity of loan classification, as intention constitutes a foundational element of contractual legitimacy in Islamic law.

On the theoretical level, the study demonstrates that contemporary fiat money lacks intrinsic physical value and derives its legitimacy from legal recognition and social acceptance. Furthermore, by adopting the modern theory of bank money creation, the research shows that banks do not primarily lend out existing deposits but instead create new money through accounting mechanisms when extending credit. Under this framework, current deposits remain intact in depositors' accounts, while loans are generated through monetary creation rather than the physical use of deposited funds.

Accordingly, if banks do not exercise proprietary control over deposited funds in the traditional sense, one of the main arguments for classifying current accounts as loans becomes untenable. On this basis, current accounts can be regarded as complete deposits (wādī'ah tammah), wherein ownership remains with the depositor and the bank acts as a custodian.

The study further acknowledges alternative scenarios. If a depositor explicitly grants the bank permission for non-proprietary utilization of funds and consents to restitution by equivalent value, the relationship may be characterized as an incomplete or unconventional deposit. Where neither classification is entirely satisfactory, current accounts may be conceptualized as a new contract possessing a deposit-like nature, consistent with Islamic jurisprudential principles while accommodating modern banking realities.

4. Discussion and Conclusion

The findings of this research suggest that the dominant treatment of current accounts as loans in Islamic banking systems rests on assumptions that are increasingly inconsistent with both depositor intent and contemporary monetary realities. By foregrounding the principle of contractual intent and integrating empirical evidence, the study demonstrates that current accounts align more closely with the concept of *wādī'ah* than with *qard*.

Reclassifying current accounts as deposits carries important jurisprudential and practical implications. It preserves depositor ownership, restricts unauthorized proprietary use by banks, and resolves several persistent challenges in Islamic banking—such as conditional lending practices and concerns over implicit *ribā*. Moreover, it enhances transparency, trust, and legitimacy within Islamic financial institutions.

The study concludes by recommending the development of deposit-based or newly structured accounts within Islamic banking systems, particularly for sensitive purposes such as holding religious funds (*wujūhāt shar'iyyah*), where banks must be explicitly prohibited from proprietary utilization. Such reforms would contribute to aligning Islamic banking practices more closely with both jurisprudential principles and depositor expectations, thereby strengthening the ethical and legal foundations of Islamic finance.

5. Keywords: Interest-free Banking; Islamic Banking; Current Account; Current Deposit; Deposit (*Wādī'ah*); Incomplete Deposit; Loan.

6. JEL Classification: G21, G28, Z12, E42.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل فقهی - حقوقی انطباق عقد ودیعه بر سپرده قرض الحسنه در بانکداری اسلامی

غلامعلی معصومی‌نیا: دانشیار، گروه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
masuminia@khu.ac.ir
امیر یزدان‌پرست: مدرس سطح ۴ حوزوی، فقه معاملات، حوزه علمیه، اهواز، ایران (نویسنده مسئول).
amir.yazdanparast91@gmail.com

چکیده

۱. مقدمه و هدف

سپرده قرض‌الحسنه یکی از پرکاربردترین ابزارهای بانکی در نظام بانکداری اسلامی است، اما ماهیت فقهی و حقوقی آن همواره محل اختلاف میان فقها و حقوقدانان بوده است. دیدگاه‌های مطرح‌شده، این سپرده را به‌عنوان قرض، ودیعه کامل یا ناقص، صلح یا حتی عقدی جدید تحلیل کرده‌اند؛ با این حال، دیدگاه غالب، به دلیل تصرف مالکانه بانک و بازپرداخت «مثل» به جای «عین»، آن را مصداق عقد قرض دانسته است. با توجه به قاعده فقهی «العقود تابعه للقصود» و نقش محوری قصد واقعی سپرده‌گذاران در تعیین ماهیت قراردادها، هدف این پژوهش بررسی امکان انطباق عقد ودیعه بر سپرده قرض‌الحسنه در نظام بانکداری اسلامی است.

۲. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر با رویکردی تلفیقی و به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. در بخش نظری، منابع فقهی، حقوقی و قوانین بانکی مرتبط با سپرده‌های قرض‌الحسنه مورد تحلیل قرار گرفت. در بخش تجربی، داده‌های میدانی حاصل از بیش از ۷۰۰ پرسشنامه تکمیل‌شده توسط سپرده‌گذاران حساب جاری، به‌منظور سنجش قصد، آگاهی و رضایت آنان نسبت به ماهیت سپرده و نحوه تصرف بانک، گردآوری و تحلیل شد. تلفیق این دو رویکرد، امکان مقایسه میان مفروضات نظری رایج و واقعیت‌های رفتاری سپرده‌گذاران را فراهم ساخت.

۳. یافته‌های تحقیق

یافته‌های میدانی نشان داد ۸۷ درصد سپرده‌گذاران وجوه خود را با قصد ودیعه و امانت‌گذاری در بانک سپرده‌گذاری کرده‌اند و بیش از ۹۰ درصد آنان از استفاده بانک از وجوهشان ناراضی بوده یا رضایت آگاهانه‌ای در این خصوص نداشته‌اند. این نتایج بیانگر آن است که نیت واقعی سپرده‌گذاران با فرض قرض بودن سپرده‌های جاری و انتقال مالکیت به بانک همخوانی ندارد. افزون بر این، تحلیل نظری پژوهش نشان داد با پذیرش ماهیت اعتباری پول و نظریه خلق پول بانکی، بانک‌ها در عمل تصرفی در وجوه سپرده‌های جاری ندارند و تسهیلات اعطایی از محل خلق پول انجام می‌شود؛ بنابراین، سپرده جاری می‌تواند به‌عنوان «ودیعه کامل» تفسیر شود. در مواردی که سپرده‌گذار به بانک اذن تصرف غیر ناقل مالکیت داده و به استرداد «مثل» رضایت دهد، ماهیت سپرده به «ودیعه ناقص یا خلاف قاعده» نزدیک می‌شود. در صورت باقی ماندن تردید، می‌توان سپرده جاری را عقدی جدید با ماهیتی مشابه ودیعه دانست.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد تلقی غالب قرض بودن سپرده‌های جاری، با قصد واقعی سپرده‌گذاران و برخی مبانی نوین فقهی و اقتصادی سازگار نیست. انطباق سپرده قرض‌الحسنه بر عقد ودیعه، ضمن حفظ حقوق مالکانه سپرده‌گذاران، می‌تواند بخشی از چالش‌های فقهی بانکداری بدون ربا را کاهش دهد. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود در نظام بانکداری اسلامی، حساب‌هایی با ماهیت ودیعه یا عقدی جدید مشابه آن، به‌ویژه برای اموری مانند اخذ وجوهات شرعی، طراحی شود؛ به‌گونه‌ای که بانک در این حساب‌ها فاقد حق تصرفات مالکانه باشد و مشروعیت و شفافیت نظام بانکی ارتقا یابد.

واژگان کلیدی: بانکداری بدون ربا؛ بانکداری اسلامی؛ حساب جاری؛ سپرده قرض‌الحسنه؛ ودیعه؛ ودیعه ناقص؛ قرض.

مقدمه

بانکداری اسلامی به‌عنوان شاخه‌ای نوین در نظام‌های مالی جهان اسلام، طی حدود یک قرن اخیر شکل گرفته است. این الگوی بانکداری با هدف انطباق فعالیت‌های اقتصادی با اصول و احکام شریعت اسلامی، در پی آن است که سازوکاری عادلانه، مشروع و کارآمد برای تأمین مالی ارائه دهد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، روندی گسترده برای اسلامی‌سازی نظام بانکی آغاز شد؛ روندی که مستلزم بازنگری بنیادین و اصلاح همه اجزای نظام بانکی، به‌ویژه عقود و قراردادهای بانکی است، تا تطابق کامل آن‌ها با موازین فقه اسلامی تحقق یابد. یکی از پرکاربردترین انواع سپرده‌ها در نظام بانکداری اسلامی، سپرده جاری است که به‌عنوان ابزاری کلیدی در تسهیل جریان‌های مالی و انجام عملیات بانکی ایفای نقش می‌کند. با این حال، ماهیت فقهی و حقوقی این سپرده در میان فقها و حقوقدانان همواره محل اختلاف نظر جدی بوده است.

برخی با تکیه بر رویکرد مالکانه بانک، تصرف آن در وجوه سپرده‌شده و نیز بازپرداخت مثل به‌جای عین وجوه، سپرده جاری را از مصادیق عقد قرض تلقی کرده‌اند. در مقابل، گروهی دیگر با توجه به قصد و نیت سپرده‌گذاران و کارکرد واقعی این سپرده‌ها در حفظ و نگهداری وجوه، آن را در قالب ودیعه کامل یا ودیعه ناقص تحلیل کرده‌اند. با این وجود، اکثریت فقها، حقوقدانان و همچنین قانون عملیات بانکی بدون ربا، سپرده جاری را در زمره مصادیق عقد قرض قرار داده‌اند.

این اختلاف دیدگاه‌ها، چالش‌های بنیادینی در زمینه تدوین دقیق احکام شرعی و قواعد حقوقی ناظر بر سپرده‌های جاری ایجاد کرده است؛ از این رو، ضرورت انجام پژوهشی جامع، همه‌جانبه و نوآورانه که بتواند ماهیت فقهی و حقوقی سپرده جاری را با رویکردی تحلیلی و مبتنی بر مبانی نظری و شواهد تجربی بررسی کند، بیش از پیش آشکار می‌شود.

بر این اساس و با توجه به انگاره تعارض و ناسازگاری میان قصد واقعی سپرده‌گذاران و مفاد حقوقی قرارداد سپرده جاری، این مقاله به بررسی این پرسش اساسی می‌پردازد

که انطباق عقد ودیعه بر سپرده جاری از منظر فقهی و حقوقی چگونه قابل ارزیابی است و آیا می‌توان ماهیت حقوقی این سپرده را به عقد ودیعه نزدیک دانست یا خیر. فرضیه پژوهش بر این مبنا استوار است که رابطه سپرده‌گذار با بانک در قرارداد سپرده جاری قابلیت انطباق با عقد ودیعه را دارد و تلقی مالکانه بانک از حق تصرف در سپرده‌ها، غالباً مبتنی بر بهره‌برداری از خلأهای حقوقی است و نه مستند به مبنای قانونی معتبر، نظیر انعقاد عقد قرض یا وجود اذن صریح و آگاهانه سپرده‌گذار. از این رو، تحقق رضایت واقعی و آگاهانه سپرده‌گذاران نسبت به تصرفات مالکانه بانک محل تردید جدی است و این امر می‌تواند مشروعیت فقهی و حقوقی چنین تصرفاتی را با پرسش اساسی مواجه سازد.

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل فقهی-حقوقی امکان انطباق عقد ودیعه با سپرده‌های جاری در نظام بانکداری اسلامی است؛ به گونه‌ای که ضمن بررسی مستند منابع فقهی، فتاوی فقه‌های معاصر و قوانین بانکی، از داده‌های میدانی حاصل از پرسشنامه‌های سپرده‌گذاران نیز در فرآیند تحلیل استفاده شود.

این تحقیق با روش ترکیبی (نظری-تجربی) انجام شده است. در بخش نظری، مطالعه و تحلیل توصیفی-انتقادی منابع کتابخانه‌ای شامل کتب فقهی، متون حقوقی، قوانین بانکی و مقالات تخصصی صورت گرفته است. در بخش تجربی، با توزیع پرسشنامه میان سپرده‌گذاران، قصد و نیت واقعی آنان نسبت به ماهیت قرارداد سپرده جاری مورد بررسی قرار گرفته است.

این تلفیق روش‌های نظری و تجربی، پیوندی استوار میان تحلیل‌های علمی و واقعیت‌های اجتماعی برقرار کرده و به‌عنوان وجه تمایز و نقطه قوت اصلی پژوهش حاضر نسبت به مطالعات پیشین قابل ارزیابی است.

انتظار می‌رود نتایج این پژوهش زمینه‌ساز اصلاح و بازنگری قوانین و مقررات بانکداری اسلامی باشد؛ به گونه‌ای که ضمن ارتقای مشروعیت نظام مالی، به کاهش تعارض‌ها و ابهام‌های فقهی و حقوقی موجود در زمینه سپرده‌های جاری بینجامد. افزون بر این، یافته‌های پژوهش می‌تواند راهنمایی مؤثر برای سیاست‌گذاران و فعالان نظام

بانکی در راستای طراحی و بازمهندسی نظام سپرده‌گذاری منطبق با اصول و موازین شریعت اسلامی فراهم آورد.

۱. مرور ادبیات و مبانی نظری

۱-۱. مرور پیشینه‌ها

ماهیت فقہی و حقوقی سپرده‌های جاری در نظام بانکداری اسلامی، از جمله پرسش‌های کلیدی و مناقشه‌برانگیز در ادبیات فقہی و حقوقی معاصر به‌شمار می‌آید. در این زمینه، دو دیدگاه عمده قابل تفکیک است که هر یک بر پایه برداشت متفاوتی از ماهیت رابطه حقوقی میان سپرده‌گذار و بانک شکل گرفته‌اند.

دیدگاه غالب در میان بسیاری از فقہا و صاحب‌نظران اسلامی، از جمله امام خمینی (ره)، سید محمدباقر صدر (در برخی نظریات)، مرتضی مطهری، محمدعلی تسخیری، سید عباس موسویان، محمدجواد توکلی، جواد ایروانی و محمدتقی شهیدی، ماهیت قرارداد سپرده جاری را عقد قرض می‌داند. طرفداران این دیدگاه با پذیرش انتقال ضمنی مالکیت وجوه به بانک و اعطای حق تصرف مالکانه به آن، بر این باورند که بازپرداخت وجه به‌صورت مثل، نه عین وجوه سپرده‌شده، مؤید تحقق تعهد قرض‌گیرنده است و از این‌رو، سپرده جاری را می‌توان از مصادیق عقد قرض تلقی کرد.

در مقابل، جمعی از فقہا و حقوقدانان، از جمله سید حسن امامی، شهید بهشتی، امام خامنه‌ای و ناصر مکارم شیرازی، بر این باورند که سپرده جاری با توجه به قصد و نیت سپرده‌گذار، واجد ماهیتی نزدیک به عقد ودیعه یا قراردادی با ماهیت مشابه آن است.

امامی (۱۳۳۳) سپرده جاری را نوعی «امانت برخلاف قاعده» تلقی می‌کند که در آن، مالکیت مال به امین منتقل می‌شود و امین متعهد است مثل مال را بازگرداند. بر اساس این دیدگاه، سپرده جاری عقدی خاص با شباهت‌هایی به ودیعه، اما در عین حال متمایز از آن معرفی می‌شود.

در مقابل، موسوی خمینی (بی‌تا) در فرضی که سپرده‌گذار هنگام سپرده‌گذاری اذن در تصرفات ناقل^۱ به بانک اعطا کند، ماهیت سپرده‌های جاری بانکی را قرض به بانک می‌داند. ایشان در این زمینه، در مسأله ششم از بحث اعمال بانک‌ها می‌نویسد:

«اگر آنچه به بانک‌ها داده می‌شود بدون اذن در تصرف، به عنوان ودیعه و امانت باشد، بانک حق تصرف در آن‌ها را ندارد و اگر تصرف کند، ضامن است؛ ولی اگر اذن در تصرف بدهد، بانک می‌تواند در آن‌ها تصرف کند و همچنین اگر رضایت به تصرف بدهد، در هر دو صورت، آنچه بانک به او می‌دهد حلال است، مگر اینکه اذن در تصرف ناقل به تملک با ضمان برگردد که در این صورت، گرفتن زیاده بر اساس قرار سود حرام است؛ ولی قرض صحیح است و ظاهراً سپرده‌های بانکی از این قبیل هستند. پس آنچه ودیعه و امانت نامیده می‌شود، در واقع قرض است و در صورت قرار نفع گذاشتن، سود، حرام خواهد بود» (موسوی خمینی، بی‌تا، ج ۲، ص. ۶۱۷).

بهشتی (۱۳۵۳) سپرده جاری را امانت مردم نزد بانک می‌داند که در نظام بانکداری ربوی از آن سوءاستفاده شده و به دیگران به صورت قرض ربوی اعطا می‌شود؛ در حالی که در نظام بانکداری بدون ربا، ماهیت امانت حفظ شده و سپرده‌گذار صرفاً در قبال دریافت خدمات بانکی، هزینه پرداخت می‌کند.

صدر (۱۴۰۱ق) سپرده جاری را نوعی «قرض بدون بهره» تلقی می‌کند که مالکیت آن به بانک منتقل شده و بانک از حق تصرف کامل برخوردار است؛ هرچند به اعتقاد وی، این نوع سپرده در آغاز شکل‌گیری خود ودیعه بوده، اما به تدریج و در اثر تحولات کارکردی نظام بانکی، ماهیتی قرضی به خود گرفته است.

حسینی خامنه‌ای (۱۳۷۴) سپرده جاری را امانت نزد بانک می‌داند و با تأکید تصریح

می‌کنند:

«حقیقت آن است که در سپرده‌گذاری‌ها به بانک قرض داده نمی‌شود و بانک نیز از سپرده‌گذاران قرض نمی‌گیرد؛ حتی اگر به بانک گفته شود که ما می‌خواهیم

۱. منظور از اذن تصرفات ناقل، اجازه تصرفاتی است که منجر به خروج آن شیئی از ملکیت مالک اولیه آن می‌شود؛

مانند اینکه مالک خودرو به همسرش اذن دهد که خودرو را برای خودش بفروشد و از پولش استفاده کند.

به تو قرض بدهیم، بانک می گوید من قرض نمی خواهم، بلکه پولتان را برایتان نگه داری می کنم». ایشان در عین حال معتقدند که با توجه به فقدان برخی شرایط کلاسیک عقد ودیعه در این مورد، حقیقتی نوین در مفهوم ودیعه پدید آمده است (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار آیت‌الله موسوی اردبیلی، ۱۳۷۴/۰۹/۱۸).

مکارم شیرازی (۱۳۸۹) نیز سپرده جاری را ودیعه‌ای همراه با وکالت در تصرف می‌داند؛ دیدگاهی که نگاهی متمایز به حفظ حقوق مالکانه سپرده‌گذاران ارائه می‌دهد و تلاش می‌کند امکان تصرف بانک را در چارچوبی محدود و مبتنی بر اذن سپرده‌گذار توجیه کند.

مطالعات تطبیقی، از جمله پژوهش موسویان، نظرپور و لطفی‌نیا (۱۳۹۵)، نشان می‌دهد که بانک اسلامی دبی در سپرده‌های جاری از رویکردی انعطاف‌پذیر مبتنی بر عقد ودیعه بهره می‌برد؛ در حالی که در نظام بانکی ایران، عمدتاً از عقد قرض استفاده می‌شود که این امر، محدودیت‌های فقهی و عملی خاصی را به همراه دارد. در مجموع، اشکال اساسی در ودیعه دانستن سپرده جاری را می‌توان در دو محور عمده خلاصه کرد:

نخست، تصرف مالکانه بانک که با اصل حفظ مالکیت سپرده‌گذار در عقد ودیعه تعارض دارد؛ و دوم، بازپرداخت «مثل» به جای «عین» که از منظر فقهی، بر ماهیت قرض دلالت می‌کند. این چالش‌ها سبب شده‌اند که علی‌رغم قصد امانی سپرده‌گذاران، سپرده جاری در رویه غالب فقهی و حقوقی، به عنوان قرض شناسایی شود.

برخلاف تحقیقات پیشین که عمدتاً به تحلیل قوانین، قراردادهای و متون فقهی و حقوقی مرتبط با سپرده‌های جاری بسنده کرده‌اند، پژوهش حاضر با تمرکز ویژه بر بررسی قصد و نیت واقعی سپرده‌گذاران و مستندسازی آن از طریق تحقیق میدانی و ابزار پرسشنامه، تحلیلی جامع‌تر و واقع‌گرایانه‌تر ارائه می‌دهد. این رویکرد، افزون بر بُعد حقوقی، ابعاد تجربی و اجتماعی مسئله را نیز به‌طور روشن بازنمایی می‌کند.

از سوی دیگر، برخلاف رویکردهای غالب که غالباً در پی توجیه شرعی کارکردهای بانکداری متعارف هستند، مطالعه حاضر با نگاهی انتقادی به سیاست‌های کلان بانکداری تجاری و با هدف بازطراحی و اصلاح ساختار حقوقی سپرده‌های جاری، می‌کوشد ضمن

حفظ حقوق مالکانه سپرده‌گذاران، سازوکاری منطبق با موازين فقه اسلامی و الزامات عملی بانکداری بدون ربا پیشنهاد دهد.

در نهایت، از مهم‌ترین وجوه تمایز این پژوهش می‌توان به بهره‌گیری از روش تحقیق میدانی و گردآوری داده‌های تجربی به‌منظور بررسی دقیق‌تر و واقع‌گرایانه‌تر قصد و نیت سپرده‌گذاران اشاره کرد؛ رویکردی که برای نخستین بار در این حوزه به‌صورت نظام‌مند به‌کار گرفته شده و اعتبار علمی و کاربردی پذیرای نتایج پژوهش را به‌طور چشمگیری افزایش می‌دهد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با ترکیب تحلیل‌های عمیق فقهی و حقوقی با داده‌های میدانی، ضمن پر کردن خلأهای نظری موجود، قادر است پیشنهادهایی علمی، مستند و قابل اتکا در زمینه سپرده‌های جاری ارائه دهد؛ پیشنهادهایی که می‌تواند در اصلاح قوانین بانکی، ارتقای مشروعیت شرعی و نیز تقویت اعتماد عمومی به نظام بانکداری اسلامی نقش مؤثری ایفا کند.

۲-۱. تعریف سپرده‌های بانکی و انواع آن

سپرده بانکی^۲ به وجوه نقدی اطلاق می‌شود که به بانک‌ها سپرده می‌شود و بانک‌ها نیز متعهد می‌شوند در صورت مراجعه و مطالبه مشتری، یا بر اساس شروط معین، مثل آن را مسترد کنند (عوض، ۲۰۰۰م، ص. ۱۷).

سپرده‌ها اصلی‌ترین منبع بانک‌ها برای اعطای تسهیلات و خلق پول در اقتصاد به‌شمار می‌آیند و بدون آن‌ها، بانک‌ها فاقد امکان عملی و حتی مبنای قانونی برای فعالیت هستند. نقش سپرده‌ها در نظام بانکی نقشی اساسی و حیاتی است؛ زیرا مبنای حقوقی خلق پول و انجام فعالیت‌های اقتصادی بانک‌ها محسوب می‌شوند.

در نظام بانکداری ایران، سه نوع سپرده تعریف شده است:

۱) سپرده پس‌انداز^۳: این نوع سپرده معمولاً فاقد پرداخت بهره مستقیم است و به‌منظور ایجاد انگیزه برای سپرده‌گذاران، از روش‌هایی مانند قرعه‌کشی استفاده

می شود. در نظام بانکی ایران، این نوع سپرده براساس قانون عملیات بانکداری بدون ربا با عنوان «سپرده قرض الحسنه» شناخته می شود.

۲) سپرده جاری^۴: سپرده جاری، سپرده‌ای است که به منظور انجام عملیات روزمره بانکی و بدون نیاز به مراجعه مستقیم مشتری به بانک مورد استفاده قرار می گیرد. این نوع سپرده از جمله منابع کم هزینه بانکها محسوب می شود و خدمات متنوعی از قبیل دسته چک، کارت بانکی و ابزارهای پرداخت برای آن فراهم می شود (بهمند و بهمنی، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۱).

۳) سپرده سرمایه گذاری مدت دار^۵: این سپرده در بانکهای مبتنی بر نرخ بهره برای مدت زمان مشخص و با بازدهی معین مورد استفاده قرار می گیرد و مطابق با قانون عملیات بانکی بدون ربا، از طریق قراردادهای وکالت، مشارکت و سایر عقود اسلامی در فعالیتهای اقتصادی به کار گرفته می شود.

۳-۱. تعریف و احکام عقد قرض

قرض عقدی است که به موجب آن، قرض دهنده مال را به مالکیت قرض گیرنده درمی آورد، مشروط بر آن که قرض گیرنده نسبت به بازگرداندن مقدار معادل آن مال متعهد و ضامن باشد. به عبارت دیگر، در عقد قرض، مالکیت مال به قرض گیرنده منتقل می شود، اما وی مکلف است مثل مال را بازگرداند، نه عین آن.

این تعریف، مورد پذیرش بسیاری از فقهای برجسته، از جمله شیخ انصاری و جمعی از مراجع معاصر قرار گرفته است (انصاری دزفولی، ۱۴۱۵ق، ص. ۱۵).

از احکام مهم عقد قرض می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قرض عقدی است که تحقق آن نیازمند ایجاب و قبول بوده و برای صحت آن، وجود شرایطی همچون عقل، بلوغ، قصد و اختیار طرفین ضروری است.
- برای انتقال مالکیت مال به قرض گیرنده، تحقق قبض مال شرط لازم است.

4. Current Account

5. Fixed Deposit / Time Deposit

- در قرض‌های مثلی، مانند طلا و گندم، مثل مال قرض‌گرفته‌شده در ذمه قرض‌گیرنده باقی می‌ماند.
- اشتراط زیاده (ربا) در عقد قرض جایز نبوده و موجب بطلان شرط است.
- چنانچه عقد قرض به صورت مدت‌دار انشا شود، قرض‌دهنده حق مطالبه پیش از سررسید را ندارد، مگر در موارد استثنایی مقرر.
- شروط تبعی که در راستای تأمین مصلحت قرض‌دهنده باشد، از قبیل اخذ ضامن یا رهن، مجاز تلقی می‌شود (موسوی خمینی، بی تا، صص. ۶۵۲-۶۵۶).

۴-۱. تعریف و احکام عقد ودیعه (امانت)

عقد ودیعه قراردادی است که به موجب آن، مال به منظور حفظ و نگهداری نزد شخص دیگری سپرده می‌شود. فایده و کارکرد اصلی این عقد، استنابه در حفظ مال است؛ بدین معنا که مالک، دیگری را به عنوان امین برای نگهداری مال خود برمی‌گزیند. افزون بر این، در اصطلاح فقهی، به خود مال به امانت سپرده‌شده نیز «ودیعه» اطلاق می‌شود.

برخی از احکام مهم عقد ودیعه عبارت‌اند از:

- عقد ودیعه نیز همانند سایر عقود، نیازمند ایجاب و قبول است و می‌تواند به صورت لفظی یا عملی (معاطات) تحقق یابد.
- ودیعه از جمله عقود مستحب به‌شمار می‌آید که بر پایه تعاون، اعتماد و ارفاق میان طرفین استوار است.
- ودیعه عقدی جایز است و هر یک از طرفین، یعنی امانت‌گذار و امانت‌دار، حق فسخ آن را دارند.
- امانت‌دار مکلف است ودیعه را مطابق عرف و شرایط متعارف حفظ کرده و در صورت مطالبه امانت‌گذار، در اسرع وقت عین مال را مسترد کند.
- امانت از حیث منشأ، به دو نوع امانت مالکی (با اذن مالک) و امانت شرعی (بدون اذن یا به صورت قهری) تقسیم می‌شود.

○ در صورتی که امانت‌دار قصد تصرف غیرمجاز در ودیعه داشته باشد، ضامن بوده و رفتار وی از منظر فقهی غاصبانه تلقی می‌شود (موسوی خمینی، بی‌تا، صص. ۵۹۷-۶۰۳).

۵-۱. چگونگی تعیین ماهیت سپرده و نقش قصد سپرده‌گذار در آن

در تعیین ماهیت قراردادها، عنصر «قصد» طرفین از اهمیتی محوری برخوردار است و صحت یا بطلان معامله به آن وابسته است. قاعده فقهی «العقود تابعه للقصد» از قواعد مورد اتفاق فقها به‌شمار می‌آید و بیانگر آن است که حقیقت عقد تابع قصد و نیت واقعی متعاملین است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج. ۲۸، ص. ۱۹۶).

شیخ انصاری در کتاب البیع، تحقق قصد واقعی طرفین نسبت به مفاد و مدلول عقد را شرط اساسی صحت عقد می‌داند و تصریح می‌کند که صرف ادای الفاظ بدون قصد جدی، موجب تحقق عقد نخواهد بود (انصاری دزفولی، ۱۴۱۵ق، ج. ۳، ص. ۲۹۵).

همچنین آیت‌الله مکارم شیرازی، قصد جدی را از شروط بنیادین صحت معاملات برمی‌شمارد و برای صورت‌سازی‌ها و ظواهر صوری فاقد قصد واقعی، هیچ‌گونه اعتبار شرعی قائل نیست (مکارم شیرازی، بی‌تا، ص. ۴۴).

قصد واقعی در قراردادها ممکن است به‌صورت آشکار ابراز شود یا از طریق شواهد و قراین خارجی احراز گردد. از سوی دیگر، فقدان قصد جدی در انعقاد قرارداد نیز امری محتمل است و می‌تواند به اشکال مختلفی تحقق یابد که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

- گاهی صرفاً از نام یک عقد استفاده می‌شود، در حالی که ماهیت و حقیقت قراردادی که واقع شده، چیز دیگری است. مصداق روشن این حالت، جایی است که طرفین عقد یا یکی از آن‌ها اصلاً اطلاعی از عقد تلفظ‌شده یا مفاد آن ندارد. بدیهی است در چنین وضعیتی، عقد تلفظ‌شده باطل است؛ زیرا یکی از ارکان اساسی عقد، یعنی قصد، مخدوش و فاقد تحقق می‌باشد.
- گاهی عقد یا عقود موضوع قرارداد، مورد قصد واقع می‌شوند، اما نسبت به لوازم و احکامی که عقود شرعی را از غیرشرعی متمایز می‌سازد، چه در مرحله انشای

عقد و چه در مرحله عمل، پايبندی وجود ندارد؛ به اين صورت که در مقام انشاء عقد، مفروض طرفين - چه به صورت مصرح و چه به صورت ارتكازی - آن باشد که اين احکام رعايت نشود. اين امر بدان معناست که در حقيقت، طرفين قصد تحقق عقد شرعی را نداشته‌اند و آنچه به زبان آورده يا از ذهن گذرانده‌اند، حقيقت عملکردی را که قصد واقعی آنان متوجه آن است، تغيير نمی‌دهد (محقق‌نيا، ۱۳۹۴، صص. ۱۹۴-۱۹۵).

تشخيص قصد حقيقي از طريق تصريح طرفين در قرارداد يا با تحليل عرف و قرائن موجود امکان‌پذير است. از اين رو، در تحليل ماهيت سپرده‌های بانکی، صرف اکتفا به مفاد صوری قرارداد کافی نیست، بلکه قصد واقعی سپرده‌گذاران و نیز برداشت و تلقی عرف نسبت به اين سپرده‌ها بايد با دقت مورد بررسی قرار گیرد. در اين پژوهش، انگيزه‌ها و اهداف مختلف سپرده‌گذاران حساب‌های جاری، به همراه قرائن عرفی مرتبط، مورد بررسی قرار می‌گیرد تا ماهيت شرعی واقعی اين سپرده‌ها به طور روشن تبیین شود.

۱-۶. ماهيت پول امروزی

در میان اندیشمندان اسلامی، دو نظريه اصلی درباره ماهيت پول امروزی مطرح است: نخست، نظريه ماليت اعتباری (قدرت خريد) که پول را مبتنی بر قدرت خريد می‌داند؛ و دوم، نظريه ارزش اسمی که ماهيت پول را به ارزش اسمی درج شده بر اسکناس محدود می‌کند. هر یک از اين دو نظريه، نقاط قوت و ضعف خاص خود را دارند و به تنهایی برای تبیین کامل ماهيت پول در نظام‌های پولی امروز کفایت نمی‌کنند.

بر اساس تحليل نوين «مال اعتباری» بودن پول، تمامی انواع پول‌های امروزی - اعم از فیزیکی يا الکترونیکی - ماهيتی اعتباری دارند؛ بدین معنا که هم ماليت اولیه و هم ارزش ثانويه آنها، قراردادی و اعتباری است. اعتبار اولیه پول از طريق قانون و جعل رسمی ايجاد می‌شود و ارزش ثانويه آن به عوامل بیرونی همچون توليد ملی، ثبات سیاسی و میزان اعتماد عمومی وابسته است.

پول‌های فلزی مانند طلا و نقره دارای ارزش ذاتی و فیزیکی مشخص بودند، اما پول‌های کاغذی و الکترونیکی امروزی فاقد چنین ویژگی‌ای هستند و اعتبار آن‌ها ناشی از پذیرش قانونی و اجتماعی است. در این میان، اسکناس‌ها در واقع به‌عنوان ظرف اعتباری پول عمل می‌کنند.

پیدایش پول اعتباری از دوران اولیه ظهور رسیده‌های بانکی و اسناد خرید و فروش آغاز شد؛ اسنادی که به‌تدریج جایگزین پول‌های فلزی همچون طلا، نقره و مس شدند. با گذشت زمان، بانک‌ها و دولت‌ها با انتشار اسکناس‌ها و رسیده‌های بانکی بدون پشتوانه فیزیکی، حرکت به‌سوی پول اعتباری را تسریع کردند.

این نظام پولی به‌گونه‌ای شکل گرفت که برخلاف دوره‌های گذشته - که حجم پول محدود و مبتنی بر پشتوانه واقعی بود - در نظام پول اعتباری، امکان خلق پول «از هیچ» برای نظام بانکی فراهم شد. این روند، به‌تدریج موجب افزایش قدرت بانک‌ها در کنترل منابع مالی و در نتیجه، تأثیرگذاری گسترده‌تر آن‌ها بر ثروت ملی و حتی جهانی گردید. این تحلیل نشان می‌دهد که ماهیت پول در آینده نیز اعتباری خواهد بود و ارزش آن به‌طور مستقیم از سوی قانون تعیین می‌شود و تابع ارزش مبادله‌ای کالاها نخواهد بود. بر این اساس، پول امروز و آینده، «مال اعتباری» است که همواره بر پایه قرارداد، جعل قانونی و پذیرش اجتماعی شکل می‌گیرد و از منظر فقهی و اقتصادی نیازمند بازتعریف و فهمی دقیق و روزآمد است (برای مطالعه بیشتر در این زمینه، ر.ک: توسلی، تحلیل ماهیت پول، ۱۳۹۱).

۱-۷. نظریه خلق پول بانکی و تأثیر آن بر ماهیت سپرده‌های جاری

بررسی پیشینه نظریات موجود درباره ماهیت بانک در ادبیات اقتصادی و مالی جهان، نشان‌دهنده وجود سه نظریه اصلی در این زمینه است که هر یک، تبیین متفاوتی از نقش بانک و جایگاه سپرده‌های بانکی ارائه می‌کنند:

۱) **نظریه واسطه‌گری مالی:** در این دیدگاه مرسوم، بانک‌ها صرفاً به‌عنوان نهادهای واسطه‌ای تلقی می‌شوند که سپرده‌ها را جمع‌آوری کرده و آن‌ها را به وام تبدیل می‌کنند؛ به این معنا که بانک‌ها بدون وجود پس‌اندازهای پیشین، توان وام‌دهی

نارند. شهيد صدر نيز بانک را نهادی با چنين کارکردی و در چارچوب واسطه‌گری مالی معرفی می‌کند (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۲۰).

۲) نظريه ذخيره جزئی يا «ضريب فزاينده»: بر اساس اين ديدگاه، نظام بانکی به صورت تجمعی اقدام به خلق پول می‌کند؛ به گونه‌ای که هيچ بانک به تنهایی قادر به خلق پول نیست، بلکه عملکرد شبکه بانکی در تعامل با يکديگر و با بانک مرکزی، در نهايت منجر به افزايش حجم پول و خلق آن می‌شود.

۳) نظريه «خلق پول انفرادی بانک» يا «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول»: اين ديدگاه بر آن است که هر بانک به صورت مستقل توانایی خلق پول جديد را دارد. مطابق اين نظريه، بانک پس از ارزیابی متقاضی تسهیلات، بدون نیاز به جذب قبلی سپرده‌ها، اقدام به ايجاد وام کرده و به طور هم‌زمان، سپرده‌ای معادل آن در حساب مشتری ثبت می‌کند. اين خلق هم‌زمان دارایی (وام) و بدهی (سپرده) در ترازنامه بانک، بيانگر توان بانک در خلق پول از هيچ است و نه صرفاً انتقال يا تجهيز سپرده‌های موجود.

ديدگاه اخير، به طور منطقی نقد دو ديدگاه پيشين را در پی دارد؛ زیرا برخلاف تصور رایج که بر اين باور است «بانک پولی را که در اختيار ندارد، سرمايه‌گذاری نمی‌کند»، در عمل بانک همان پولی را که خود خلق کرده است، وام می‌دهد (برای مطالعه بیشتر در اين زمينه ر.ک: مقاله «ماهيت بانک و فرايند خلق پول بانکی؛ نقد ديدگاه‌های رایج و دلالت‌ها»، کميجانی، ابريشمی و روحانی، ۱۳۹۷).

با اين حال، مشروعيت و جواز فقهی خلق پول توسط بانک همچنان محل بحث و اختلاف نظر میان فقهاست و بايد در جای خود به صورت مستقل مورد تحقيق و بررسی قرار گیرد؛ به ويژه در فرضی که اين فرايند توسط بانک‌های خصوصی و بدون ضابطه مشخص انجام شود. افزون بر اين، حتی در صورت پذيرش جواز خلق پول بانکی تحت شرايط خاص، تحقق آن مستلزم تغييرات بنيادين در ساختار و نظام بانکی و نيز بازنگری اساسی در قوانين و مفاهيم پایه بانکداری خواهد بود.

۱-۷-۱. پیامدهای عملی نظریه خلق پول برای نظام بانکی اسلامی

با پذیرش نظریه خلق پول، درک رایج از ماهیت بانکداری و تعاریف متداول از عملیات بانکی نیازمند بازنگری جدی است. تعریفی مانند «دریافت سپرده و تخصیص آن به وام» با این ماهیت سازگار نیست؛ زیرا سپرده‌ها نه تنها دریافت، بلکه خلق نیز می‌شوند. این واقعیت، ضرورت شناخت دقیق‌تر نقش بانک را از یک نهاد صرفاً واسطه‌گر، به عاملی فعال در فرآیند خلق پول برجسته می‌سازد.

در نظام بانکداری اسلامی، این دیدگاه به نتیجه‌ای مهم و بنیادین می‌انجامد؛ زیرا با توجه به اینکه عملیات وام‌دهی از طریق خلق پول بانکی انجام می‌شود، فرض وکالت بانک از سپرده‌گذاران برای تخصیص منابع نیازمند بازنگری اساسی است. در واقع، مفهوم رایج «تجهیز منابع» نیز دیگر به درستی قابل اعمال نیست؛ چرا که منابع مالی، به صورت خلق جدید توسط بانک فراهم می‌شوند، نه از محل تجمیع سپرده‌های پیشین.

این تحلیل نوین از ماهیت خلق پول و نقش بانک‌ها، افزون بر فراهم کردن چارچوبی نظری برای بررسی ماهیت سپرده‌های جاری، لزوم بازنگری در مقررات و ساختارهای نظام بانکی مبتنی بر شریعت را نیز به روشنی آشکار می‌سازد.

۱-۸. تاریخچه شکل‌گیری سپرده جاری

با پذیرش نظریه خلق پول، درک رایج از ماهیت بانکداری و تعاریف متداول از عملیات بانکی نیازمند بازنگری جدی است. تعریفی مانند «دریافت سپرده و تخصیص آن به وام» با این ماهیت سازگار نیست؛ زیرا سپرده‌ها نه تنها دریافت، بلکه خلق نیز می‌شوند. این واقعیت، ضرورت شناخت دقیق‌تر نقش بانک را از یک نهاد صرفاً واسطه‌گر، به عاملی فعال در فرآیند خلق پول برجسته می‌سازد.

در نظام بانکداری اسلامی، این دیدگاه به نتیجه‌ای مهم و بنیادین می‌انجامد؛ زیرا با توجه به اینکه عملیات وام‌دهی از طریق خلق پول بانکی انجام می‌شود، فرض وکالت بانک از سپرده‌گذاران برای تخصیص منابع نیازمند بازنگری اساسی است. در واقع، مفهوم رایج «تجهیز منابع» نیز دیگر به درستی قابل اعمال نیست؛ چرا که منابع مالی، به صورت خلق جدید توسط بانک فراهم می‌شوند، نه از محل تجمیع سپرده‌های پیشین.

این تحلیل نوین از ماهیت خلق پول و نقش بانکها، افزون بر فراهم کردن چارچوبی نظری برای بررسی ماهیت سپرده‌های جاری، لزوم بازنگری در مقررات و ساختارهای نظام بانکی مبتنی بر شریعت را نیز به‌روشنی آشکار می‌سازد.

۲. دیدگاه‌های مختلف درباره ودیعه بودن سپرده‌های جاری

سپرده‌های جاری در نظام بانکداری اسلامی، از جمله موضوعاتی است که در فقه اقتصادی و حقوق بانکداری اسلامی مورد بحث و بررسی‌های گسترده قرار گرفته است. اهمیت این بحث، ناشی از نقش حیاتی سپرده‌های جاری در عملیات بانکی و تأثیر مستقیم آن‌ها بر ساختار حقوقی و شرعی نظام بانکی است.

در این زمینه، دیدگاه‌های متعددی درباره ماهیت شرعی و حقوقی سپرده‌های جاری ارائه شده است که می‌توان آن‌ها را در قالب چند نظریه اصلی دسته‌بندی کرد؛ از جمله: ودیعه کامل، ودیعه به‌علاوه وکالت در تبدیل، ودیعه نوعی، ودیعه ناقص یا خلاف قاعده، و ودیعه مالیت و ارزش وجوه. در ادامه، هر یک از این دیدگاه‌ها به‌صورت مستقل مورد بررسی و نقد قرار می‌گیرد.

۲-۱. ودیعه کامل

دیدگاه بسیاری از فقها بر این است که سپرده‌های جاری از حیث شرعی، ودیعه کامل محسوب نمی‌شوند؛ زیرا عقد ودیعه به‌صورت سنتی دارای ویژگی‌های مشخصی است که با وضعیت سپرده‌های جاری انطباق کامل ندارد. از جمله مهم‌ترین این ویژگی‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- مال به ودیعه سپرده‌شده همچنان متعلق به ودیعه‌گذار بوده و مالکیت آن منتقل نمی‌شود.
- ودیعه‌پذیر حق هیچ‌گونه تصرفی در مال را ندارد و صرفاً موظف به حفظ و نگهداری آن است.
- ودیعه‌پذیر تنها در صورت تقصیر یا کوتاهی در حفظ ودیعه ضامن خواهد بود و ضمانت مطلق و کامل بر عهده ندارد.

در مقابل این ویژگی‌ها، در قوانین ناظر بر سپرده‌های جاری، مالکیت وجه به بانک منتقل می‌شود؛ به گونه‌ای که بانک با تعهد به بازپرداخت معادل وجوه سپرده‌گذاری شده، نسبت به آن‌ها تصرف و بهره‌برداری اقتصادی می‌کند و در عین حال، ضامن کامل این وجوه به‌شمار می‌آید.

باین حال، دکتر حسن عبدالله امین دیدگاهی متفاوت ارائه می‌دهد و سپرده‌های جاری را ودیعه کامل و حقیقی می‌داند. به باور وی، تصرف بانک در این سپرده‌ها غالباً بدون اجازه صریح سپرده‌گذار و در حکم تصرفی یک‌جانبه از سوی بانک است و همین امر موجب نمی‌شود که سپرده‌گذار از قصد و اراده خود عدول کرده و ماهیت سپرده را از ایداع به قرض تفسیر کند؛ همان‌گونه که خود بانک نیز این سپرده را به‌عنوان قرض نمی‌پذیرد (امین، صص. ۲۰۷-۲۰۸؛ به نقل از: تسخیری، ۱۴۰۸ق، صص. ۷۸-۸۰).

به نظر می‌رسد بانک هنگام تصرف در این سپرده‌ها، این اقدام را از موضع «استفاده از فرصت» انجام می‌دهد و این تصرف، مستند به مبنای قانونی و حقوقی مشخصی همچون عقد قرض نیست؛ همان‌گونه که در تاریخچه شکل‌گیری سپرده جاری و ماجرای مراجعه مردم به معابد و تراپوزیت‌ها برای سپرده‌گذاری اموال خود نیز به آن اشاره شد. افزون بر این، با توجه به توضیحات ارائه‌شده و با لحاظ عملیات خلق پول بانکی و پذیرش دیدگاه «نظریه تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» درباره ماهیت بانک، می‌توان ادعا کرد که دخل و تصرفی واقعی از سوی بانک در سپرده‌های جاری صورت نمی‌گیرد و این وجوه، به‌صورت دست‌نخورده در حساب افراد باقی می‌مانند؛ در حالی که تسهیلات یا منافعی که بانک به مشتریان اعطا می‌کند، ناشی از فرایند خلق پول بانکی است، نه استفاده از سپرده‌های موجود.

همچنین تضمین سپرده‌ها از سوی بانک را می‌توان در ضمن عقد لازمی خارج از عقد ودیعه پیش‌بینی و تأمین کرد.

لازم به ذکر است که در این دیدگاه، عین ورقه‌های اسکناس سپرده‌گذاری شده در بانک موضوعیت مستقلی ندارند و در تعیین ماهیت پول به ودیعه گذاشته‌شده نقشی ایفا نمی‌کنند. همان‌گونه که پیش‌تر تبیین شد، حقیقت پول امروزی را قدرت خرید و ارزش مبادله‌ای یا ارزش اسمی آن تشکیل می‌دهد؛ خواه این پول به‌صورت اسکناس، پول

تحریری یا الکترونیکی باشد. از این رو، می توان ادعا کرد که عین پول ودیعه گذاشته شده باقی است و در صورت مطالبه سپرده گذار، به وی بازگردانده می شود. بنابراین، با توجه به توضیحات ارائه شده، می توان ادعا کرد که اموال سپرده جاری، به مفهوم دقیق شرعی، ودیعه محسوب می شوند؛ زیرا:

- ۱) قصد سپرده گذار، ودیعه گذاری است و نه قرض دادن به بانک.
- ۲) اساساً بانک در وجوه سپرده های جاری تصرفی انجام نمی دهد.
- ۳) حتی اگر پذیرفته شود که بانک در سپرده های جاری تصرف می کند، این تصرف از موضع استفاده از فرصت است و نه مبتنی بر یک قرارداد و تعهد حقوقی معتبر؛ از این رو، آنچه در متن قرارداد سپرده گذاری حساب جاری - مبنی بر اذن سپرده گذار به بانک برای هرگونه تصرف - درج شده و سپرده گذار هنگام افتتاح حساب آن را امضا می کند، مورد قصد و التفات واقعی سپرده گذار قرار نگرفته است.

بنابراین، بر مبنای این دیدگاه، اجزای اصلی عقد ودیعه، یعنی نیت سپرده گذار، عدم تصرف مجاز بانک و عدم تغییر در عین پول، محفوظ باقی می ماند.

۲-۲. ودیعه به علاوه وکالت در تبدیل

بر اساس این نظریه، سپرده گذار وجوه خود را به عنوان امانت نزد بانک می سپارد و هم زمان به بانک وکالت می دهد تا آن وجوه را تبدیل یا در فعالیت های سرمایه گذاری به کار گیرد. مطابق این دیدگاه:

- مالکیت وجوه همچنان در اختیار سپرده گذار باقی می ماند.
- سود و منافع حاصل از استفاده یا سرمایه گذاری وجوه، متعلق به سپرده گذار است.

با این حال، چالش اصلی در این دیدگاه آن است که در فرض امانی بودن سپرده، آیا این امانت متعلق به شیء خارجی است یا امانت در ذمه؟ اگر امانت مربوط به شیء خارجی تلقی شود، بانک باید همواره به اندازه مطالبات مردم، موجودی واقعی در اختیار

داشته باشد؛ حال آنکه در بانک‌های امروزی چنین الزامی وجود ندارد و بانک مکلف به نگهداری کامل موجودی معادل کل سپرده‌ها نیست. از این رو، نمی‌توان این امانت را به سادگی امانت در شیء خارجی دانست و در نتیجه، احتمال تبدیل ماهیت آن به قرض مطرح می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹، صص. ۱۲۵-۱۲۶).

به نظر می‌رسد اگر حقیقت پول اعتباری امروزی را در ارزش اسمی آن بدانیم که اسکناها یا پول‌های الکترونیکی نمایانگر آن هستند، می‌توان از این چالش عبور کرد؛ بدین معنا که اعتبار بانکی خود دارای نوعی وجود عینی و خارجی است و در صورتی که بانک به میزان کل سپرده‌ها، موجودی اعتباری در اختیار داشته باشد، تحقق امانت عینی قابل تصور خواهد بود.

در نهایت، تعیین اینکه سپرده جاری به معنای حفظ عین و جوه (شیء خارجی) است یا به معنای بدهکاری بانک به میزان ارزش اسمی سپرده‌ها، به دو عامل اساسی وابسته است: ماهیت پول مدرن و نحوه تحلیل سپرده در نظام بانکی. اگر سپرده جاری به عنوان بدهی بانک تلقی شود، ماهیت آن بار دیگر به قرض بازمی‌گردد؛ اما اگر آن را امانت در قالب ارزش اسمی و قدرت خرید پول مدرن بدانیم، وجوه موجود نزد بانک همچنان می‌تواند ودیعه‌ای عینی محسوب شود.

با پذیرش نظریه «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول»، ماهیت و کارکرد بانک به روشنی تبیین می‌شود؛ بدین معنا که بانک دخل و تصرفی در وجوه سپرده‌های جاری ندارد و موجودی آن همواره بیش از میزان سپرده‌ها است.

بر این اساس، می‌توان دیدگاه «ودیعه به علاوه وکالت در تبدیل» را بدین گونه توسعه داد که سپرده‌گذار با سپردن وجوه خود به بانک، بانک را از یک سو امین برای حفظ اموال و از سوی دیگر وکیل برای به‌کارگیری آن وجوه در سرمایه‌گذاری‌های اسلامی قرار می‌دهد؛ به گونه‌ای که سود حاصل، مطابق قرارداد میان طرفین تقسیم شود.

برای تحقق عملی این ایده، برخی بانک‌ها اقدام به تعریف «حساب پشتیبان» کرده‌اند. این حساب که با هدف جبران کسری موجودی حساب اصلی طراحی

می‌شود، در صورتی که ماهیت سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت داشته باشد، می‌تواند تأمین‌کننده منافع سپرده‌گذاران حساب جاری نیز باشد. در این فرض، حساب جاری دارای ماهیت ودیعه و حساب پشتیبان دارای ماهیت وکالت خواهد بود؛ امری که به تعادل میان حفظ ودیعه و کسب سود سپرده‌گذار کمک می‌کند و در عین حال، بانک نیز مستحق دریافت حق‌الوکاله خواهد بود.

۲-۳. ودیعه نوعی

یکی از دیدگاه‌های مطرح درباره ماهیت سپرده جاری، فرض «ودیعه نوعی» است. در این فرض، مال به ودیعه سپرده‌شده به صورت کلی فی‌المعین در نظر گرفته می‌شود و سپرده‌گذار به صورت مشاع در دارایی بانک سهیم خواهد بود؛ مشابه حالتی که شخصی ده کیلو گندم را در میان دویست کیلو گندم بانک قرار دهد و مالک مشاع آن تلقی شود. باین حال، اشکال اساسی این دیدگاه آن است که بانک‌ها معمولاً سپرده‌ها را بلافاصله در اختیار مشتریان دیگر قرار می‌دهند و عین مال باقی نمی‌ماند تا امکان تحقق مالکیت مشاع فراهم شود (عبدالرضایی، ۱۳۹۳، ص. ۳).

در پاسخ به این اشکال می‌توان گفت که پول امروزی ماهیتی اعتباری دارد و شکل فیزیکی اسکناس، اهمیت بنیادینی در این زمینه ندارد. آنچه در حقیقت ودیعه نقش اساسی ایفا می‌کند، ارزش اسمی یا ارزش مبادله‌ای پول اعتباری است. از این رو، عدم وجود عین اسکناس‌ها نزد بانک یا تحویل سریع آن‌ها به سایر مشتریان، موضوعیت خود را از دست می‌دهد؛ مشروط بر آنکه بانک توان پاسخ‌گویی به مطالبات سپرده‌گذاران را داشته باشد. تحقق این امر نیز با توجه به پذیرش نظریه «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» به سهولت امکان‌پذیر است.

در مجموع، هرچند فرض ودیعه نوعی از منظر نظری و با لحاظ قصد سپرده‌گذار تا حدی قابل تصور است، اما در عمل و با توجه به ساختار پول مدرن و نحوه عملکرد فعلی بانک‌ها، این فرض نمی‌تواند به‌طور کامل ماهیت سپرده‌های جاری را تبیین کند.

۲-۴. ودیعه ناقص یا ودیعه خلاف قاعده

برخی از اندیشمندان شیعه، سپرده‌های جاری را «ودیعه ناقص» یا «ودیعه خلاف قاعده» تلقی کرده‌اند (امامی، بی تا، ص. ۱۷۸)؛ بدین معنا که ودیعه‌ای است که سپرده‌گذار هنگام سپرده‌گذاری، اذن تصرفی محدود به بانک می‌دهد تا بانک بتواند در حدود معقول از وجوه استفاده کند.

سنهوری، از حقوقدانان اهل سنت، نیز از سپرده‌های بانکی با عنوان «ودیعه ناقص» یاد می‌کند و بر این نکته تأکید دارد که قانون مدنی جدید، چنین سپرده‌ای را قرض تلقی کرده است؛ حال آنکه در حقوق فرانسه، نیت متعاقدین مبنای تشخیص قرار می‌گیرد. بر این اساس، اگر قصد صاحب پول حفظ اموال خود باشد، سپرده ودیعه محسوب می‌شود؛ اما اگر مقصود هر دو طرف انتفاع از وجوه از طریق به‌کارگیری آن‌ها باشد، ماهیت سپرده قرض خواهد داشت و در صورتی که گیرنده وجوه بانک باشد، این قرض قرض مخصوص نامیده می‌شود (سنهوری، ۱۹۵۲م، ج ۵، ص. ۴۲۹).

از استاد ریبر^۶، حقوقدان فرانسوی، نیز نقل شده است که وی با وجود ترجیح ودیعه‌بودن سپرده‌های بانکی، بر این باور است که ودیعه‌بودن سپرده، بیش از آنکه واقعییتی عینی باشد، تصویری ذهنی است؛ زیرا با امکان تصرف بانک در سپرده‌ها تعارض دارد. از این رو، وی سپرده بانکی را ودیعه ناقص یا نوعی ودیعه خاص می‌داند.

همچنین بارودی^۷ (۲۰۱۳م) در کتاب «قانون تجارت لبنان» پیشنهاد می‌کند که برای قرارداد ودیعه، ویژگی جدیدی در نظر گرفته شود. به اعتقاد وی، سپرده‌گذار با هدف حفظ و نگهداری اموال خود، آن‌ها را به بانک می‌سپارد و در عین حال، بانک را از به‌کارگیری آن اموال محروم نمی‌کند (علیشاهی قلعه جوقی و لطیفی، ۱۳۹۲، ص. ۸).

در تحلیل این دیدگاه می‌توان گفت با توجه به اینکه بقای مالکیت ودیعه‌گذار نسبت به ودیعه و تعهد به بازگرداندن عین مال از ارکان اساسی عقد ودیعه به‌شمار می‌آیند، آنچه با عنوان «ودیعه ناقص» یا «ودیعه خلاف قاعده» مطرح می‌شود، در واقع عقدی جدید با ماهیتی مشابه ودیعه خواهد بود.

6. Ripert

7. Baroudi

۲-۵. ودیعه‌گذاری مالیت و ارزش وجوه

دیدگاه دیگری که درباره ماهیت سپرده جاری مطرح شده، نظریه ودیعه‌گذاری «مالیت و ارزش وجوه» است. بر اساس این دیدگاه، حساب‌های جاری ماهیت امانت و ودیعه دارند؛ اما نه امانت و ودیعه عین مال، بلکه ودیعه ارزش و مالیت آن. بدین معنا که هنگامی که شخصی، برای مثال، ده میلیون تومان به بانک می‌سپارد، عین همان اسکناس‌ها را به‌عنوان امانت نزد بانک قرار نمی‌دهد تا بانک ملزم به حفظ عین آن‌ها و استردادشان در زمان مطالبه باشد؛ بلکه مالیت و ارزش اسمی آن وجوه را به امانت می‌گذارد (علیشاهی قلعه‌جوقی و لطیفی، ۱۳۹۲، ص. ۱۰).

منظور از ارزش اسمی، عدد و رقمی است که بر روی اسکناس‌ها درج شده یا در کارت‌ها و حساب‌های اعتباری ثبت می‌شود. ارزش اسمی در مقابل ارزش واقعی یا مبادله‌ای قرار دارد؛ به‌گونه‌ای که ارزش مبادله‌ای پول در اثر افزایش تورم و کاهش ارزش پول دچار افت می‌شود، در حالی که ارزش اسمی آن ثابت باقی می‌ماند. قدرت خرید پول نیز تعبیر دیگری از همان ارزش واقعی یا مبادله‌ای آن است.

در تحلیل این دیدگاه می‌توان گفت در صورتی که حقیقت پول امروزی همان ارزش اسمی یا مالیت وجوه دانسته شود، می‌توان ادعا کرد که عین وجوه سپرده‌گذاری شده است و هنگام مطالبه نیز همان عین بازگردانده می‌شود، نه صرفاً مالیت آن‌ها.

۲-۶. جمع‌بندی دیدگاه‌های مختلف

برای جمع‌بندی دیدگاه‌های مرتبط با ودیعه دانستن سپرده جاری، توجه به نکات زیر حائز اهمیت است:

- ماهیت پول امروزی - اعم از اسکناس، پول تحریری و پول الکترونیکی - به‌گونه‌ای است که ارزش اسمی یا ارزش مبادله‌ای آن‌ها حقیقت پول را تشکیل می‌دهد و عین فیزیکی اسکناس‌ها موضوعیت اساسی ندارد. با توجه به اینکه پول تحریری و الکترونیکی فاقد ماده فیزیکی متمایزکننده میان افراد مثلی خود است، می‌توان ادعا کرد آنچه به ودیعه سپرده می‌شود - دست‌کم در مورد پول

تحریری و الکترونیکی - باقی است (نه مثل آن) و در هنگام مطالبه، به همان صورت به سپرده‌گذار بازگردانده می‌شود.

- پول تحریری و الکترونیکی امری خارجی و معتبر نزد عقلاست و ابزارهایی مانند چک و کارت اعتباری صرفاً نقش واسطه انتقال آن را ایفا می‌کنند؛ از این رو، سپرده‌ها ودیعه شیء خارجی به‌شمار می‌آیند، نه امانت در ذمه.
- بر اساس نظریه «خلق پول»، بانک در سپرده‌های جاری دخل و تصرفی انجام نمی‌دهد و وجوه در حساب سپرده‌گذاران باقی می‌ماند؛ در حالی که تسهیلات پرداختی بانک ناشی از خلق پول جدید است.
- حتی در فرضی که تصرفی از سوی بانک در نظر گرفته شود، این تصرف از موضع سوءاستفاده از فرصت بوده و مستند به اذن و اجازه حقوقی معتبر نیست؛ زیرا سپرده‌گذار در واقع چنین رضایت واقعی و آگاهانه‌ای ندارد.
- بانک‌ها همواره موجودی بیش از میزان مطالبات سپرده‌گذاران در اختیار دارند و عملاً با کمبود نقدینگی مواجه نمی‌شوند؛ چراکه قابلیت خلق پول را دارا هستند.

حال اگر بر مبنای پذیرش دیدگاه «نظریه تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» قائل شویم که اساساً تصرفی از سوی بانک در سپرده‌های جاری صورت نمی‌گیرد، یا این تحلیل را ترجیح دهیم که بانک، در فرض تصرف در وجوه حساب جاری، این اقدام را از موضع استفاده از فرصت انجام می‌دهد و چنین تصرفاتی مستند به مبنای قانونی معتبری همچون عقد قرض یا اذن واقعی سپرده‌گذار نیست، در این صورت مهم‌ترین مانع در ودیعه دانستن سپرده جاری برطرف می‌شود. بر این اساس می‌توان قائل شد که سپرده جاری، ودیعه‌ای کامل و شرعی است و تمام ویژگی‌های عقد ودیعه را داراست؛ بی‌آنکه نیازی به پذیرش نظریه «ودیعه ناقص یا خلاف قاعده» وجود داشته باشد.

البته مفروض مشترک تمامی دیدگاه‌های مطرح شده آن است که هیچ سپرده‌گذاری انتظار بازپس‌گیری عین اسکناس‌های سپرده‌گذاری شده را ندارد و در اغلب موارد، مطالبه عین نقود نه تنها مقصود سپرده‌گذار نیست، بلکه با هدف وی نیز مغایرت دارد. در واقع،

می‌توان گفت در سپرده‌گذاری، حفظ عین فیزیکی نقود موضوعیت مستقلى برای سپرده‌گذار ندارد؛ بلکه غرض اصلی وی حفظ و تسهیل نقل و انتقال مالیت وجوه است. با توجه به تحلیلی که از ماهیت پول امروزی ارائه شد، حقیقت پول نه در ورقه‌های اسکناس، بلکه در ارزش اسمی یا ارزش مبادله‌ای وجوه متجلی است. از این رو، دست‌کم در مورد پول‌های تحریری و الکترونیکی می‌توان ادعا کرد که عین آن‌ها در حساب جاری حفظ می‌شود و هنگام درخواست سپرده‌گذار، به همان صورت بازپس داده می‌شود.

بر پایه این تحلیل، نظریه «ودیعه به‌علاوه وکالت در تبدیل» نیز کنار گذاشته می‌شود؛ چراکه این نظریه مبتنی بر موضوعیت قائل شدن برای ورقه اسکناس است و با هرگونه جابه‌جایی یا تبدیل وجوه، عین مال را زائل و آن را بدل به مثل تلقی می‌کند؛ در حالی که عین پول‌های تحریری و الکترونیکی با مبالغ معین، در فضای اعتبارات بانکی و در حساب‌های شخصی افراد باقی می‌ماند.

با این توضیح، اشکالات وارد بر نظریه «ودیعه نوعی» نیز پاسخ داده می‌شود و می‌توان این امکان را پذیرفت که وجوه سپرده‌گذاری شده به‌صورت کلی فی‌المعین نزد بانک حفظ شوند.

نظریه «ودیعه‌گذاری مالیت و ارزش وجوه» نیز بسیار به دیدگاه مختار این پژوهش نزدیک است و تفاوت آن تنها در این نکته خلاصه می‌شود که در این پژوهش، ماهیت پول تحریری و الکترونیکی امروزی، عین ارزش اسمی یا مالیت وجوه تلقی می‌شود؛ از این رو، بر این باوریم که در سپرده جاری، ودیعه‌گذاری شرعی و کامل عین پول تحقق می‌یابد. در مقابل، این نظریه معتقد است که ارزش و مالیت پول به ودیعه گذاشته می‌شود، نه عین آن. البته در خصوص سپرده‌گذاری اسکناس‌ها، این تحلیل پذیرفتنی است؛ زیرا در پول کاغذی، ماده فیزیکی قابل تمایز وجود دارد و هنگام سپرده‌گذاری در بانک، این ماده فیزیکی به ودیعه گذاشته نمی‌شود، بلکه مالیت یا ارزش اسمی آن موضوع ودیعه قرار می‌گیرد.

۳. بررسی لزوم یا جواز قرارداد سپرده‌گذاری در فرض ودیعه

در عقد ودیعه، از منظر فقهی، هر دو طرف حق فسخ دارند. در قرارداد سپرده جاری نیز تصریح شده است که سپرده‌گذار هر زمان که بخواهد می‌تواند وجوه خود را از حساب جاری برداشت کند؛ این امر نشان می‌دهد که قرارداد حساب جاری از جانب سپرده‌گذار عقدی جایز است، نه لازم. در مقابل، این قرارداد از سوی بانک ماهیت لازم دارد؛ بدین معنا که بانک پس از پذیرش سپرده، قانوناً مجاز نیست بدون درخواست سپرده‌گذار، وجوه سپرده‌گذاری شده را به وی بازگرداند.

البته در عمل، بانک‌ها هرگز سپرده‌ها را رد نمی‌کنند و از پذیرش آن‌ها امتناع نمی‌ورزند؛ بلکه برعکس، با ارائه مشوق‌های مختلف درصدد جذب و افزایش سپرده‌ها هستند، چراکه سپرده‌گذاری به نفع بانک بوده و موجب افزایش توان مالی و سرمایه آن می‌شود.

برای حل این مسئله و تأمین لزوم شرعی قرارداد از جانب بانک، می‌توان از شرط ضمن عقدی خارج از عقد ودیعه استفاده کرد. در فقه امامیه پذیرفته شده است که طرفین عقد جایز، در بسیاری از موارد می‌توانند با اسقاط حق فسخ، آن را به عقدی لازم تبدیل کنند؛ به این صورت که حق فسخ خود را یا ضمن عقد اصلی یا به موجب عقد مستقلی اسقاط نمایند. امام خمینی در این زمینه، ذیل مسئله یازدهم از کتاب المضاربه می‌نویسد: اگر لزوم در ضمن عقد خارج لازم - مانند بیع یا صلح - شرط شود، الزام به عمل به آن اشکالی ندارد (موسوی خمینی، بی‌تا، ص. ۶۱۱).

در حقوق موضوعه نیز، قانون مدنی ایران امکان تبدیل عقود جایز به لازم را از طریق شروط ضمن عقد پیش‌بینی کرده است (ماده ۶۷۹ قانون مدنی).

بنابراین، از منظر فقهی و حقوقی، تنظیم و سازمان‌دهی روابط میان بانک و سپرده‌گذار به گونه‌ای که قرارداد سپرده‌گذاری برای بانک لازم تلقی شود، امری ممکن، مشروع و متداول است.

۴. تضمين و امنيت سپرده‌ها در فرض وديعه

يکي از مهم‌ترين دغدغه‌هاي سپرده‌گذاران در حساب‌هاي جاري، تضمين حفظ و امنيت وجوه سپرده‌گذاري شده نزد بانک‌ها است. چنانچه رابطه بانک با سپرده‌گذاران در قالب عقد وديعه تبين شود، بانک در جايگاه مستودع (امانت‌گيرنده) قرار مي‌گيرد و تنها در صورتی ضامن خواهد بود که مرتکب افراط يا تفریط شود. در اين چارچوب، اگر بانک بدون هيچ‌گونه تقصير، دچار زيان يا ورشکستگي شود و وجوه سپرده‌گذاران از بين برود، از منظر فقهی مسؤوليتی متوجه بانک نخواهد بود.

اين وضعيت، با هدف اساسی و انتظار اصلی سپرده‌گذاران که همانا تضمين کامل وجوه سپرده‌شده است، تعارض آشکار دارد؛ چراکه سپرده‌گذار در عمل انتظار دارد وجوه خود را در هر شرايطی محفوظ و قابل دسترس بداند.

در مقابل، قوانين بانکی و پولی در اغلب کشورها بانک‌ها را ضامن وجوه سپرده‌گذاران می‌دانند، حتی در فرض فقدان تقصير. همين امر موجب شکل‌گيري تعارضی بنيادين ميان مبانی فقهی وديعه و الزامات حقوقی نظام بانکی در حوزه تضمين سپرده‌ها شده و اين مسئله را به يکي از چالش‌هاي اساسی در تحليل ماهيت سپرده‌هاي جاري تبديل کرده است.

۴-۱. راهکارهای تأمین تضمين و امنيت سپرده‌ها

به منظور حل اين تعارض و تأمین تضمين‌هاي لازم، چند راهکار مطرح شده است:

۴-۱-۱. کاهش فرض زيان با توجه به ماهيت پول و خلق اعتباری

در عصر حاضر، بيش از ۹۹ درصد معاملات مالی بر پايه پول اعتباری انجام می‌شود و با پذيرش نظريه «تأمین مالی مبتنی بر خلق پول» در نظام بانکی، احتمال ورشکستگي يا بروز زيانی که به از بين رفتن سپرده‌ها در حساب‌هاي جاري منجر شود، بسيار ناچيز بوده و حتی می‌توان آن را صرفاً فرضی ذهنی و نظری تلقی کرد.

۴-۱-۲. مسئولیت بانک در صورت تصرف مالکانه بدون اذن سپرده گذار

با توجه به دلایل و شواهد پیش گفته و آنچه در ادامه خواهد آمد، این احتمال تقویت می شود که بانک هنگام تصرف در سپرده های جاری، این عمل را از موضع استفاده از فرصت و بدون اذن واقعی سپرده گذار انجام می دهد؛ از این رو، چنین تصرف مالکانه ای می تواند تصرف عدوانی تلقی شود و در این فرض، بانک ضامن خواهد بود. صاحب جواهر نیز بر این باور است که اگر ودیعه پذیر، بدون اذن و اجازه مالک، از ابتدا قصد تصرف در ودیعه را داشته باشد و مال را با همین قصد و برای انتفاع شخصی دریافت کند، از آغاز غاصب محسوب می شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۷، ص. ۱۴۱).

۴-۱-۳. تضمین از طریق شرط ضمن عقد لازم خارج از ودیعه

تضمین سپرده ها می تواند از طریق شرط ضمن عقد لازم خارج از عقد ودیعه تأمین شود. این امر به صورت ضمنی و صریح در قوانین بانکی به ثبت رسیده است؛ به گونه ای که بانک در هر حالتی — even — در مواردی مانند سرقت از بانک — ضامن و جوه مشتریان تلقی می شود و این ضمانت، متوقف بر قرض دانستن ماهیت سپرده ها نیست. در قانون پولی و بانکی کشور نیز تصریح شده است که: «هر بانک در مقابل خساراتی که در اثر عملیات آن متوجه مشتریان می شود، مسئول و متعهد به جبران خواهد بود» (قانون پولی و بانکی کشور، بند «ج»، ماده ۳۵).

شهید صدر در تبیین این موضوع می نویسد: این ضمانت می تواند از طریق انشای تعهد در ضمن عقدی مستقل از ودیعه، به صورت شرط نتیجه یا شرط فعل تحقق یابد؛ بدین معنا که سپرده گذار در ضمن عقدی شرط کند که در صورت بروز خسارت، بانک مبلغی معادل خسارت وارده به سپرده را به وی پرداخت نماید (صدر، ۱۴۰۱ق، ص. ۲۰۴).

۴-۱-۴. بیمه کردن سپرده ها

یکی دیگر از راه های تضمین سپرده ها، بیمه کردن آنها است. در این روش، بانک یا سپرده گذار با پرداخت مبلغی به عنوان حق بیمه، می تواند وجوه سپرده شده را تحت

پوشش بیمه قرار دهند. با این حال، با توجه به ذخایر قانونی که بانک‌ها ملزم به نگهداری آن هستند، و همچنین تعهدات حمایتی بانک مرکزی نسبت به بانک‌ها در شرایط بحرانی، بیمه کردن سپرده‌ها در بسیاری از موارد اقدامی پرهزینه و زائد تلقی می‌شود.

۵. تحقیق میدانی درباره قصد و نیت سپرده‌گذاران حساب جاری

یکی از چالش‌های اساسی در مباحث فقهی و حقوقی مربوط به سپرده‌های جاری، بررسی واقعی، عینی و مستند قصد و نیت سپرده‌گذاران است. از آنجا که اغلب پژوهش‌های موجود صرفاً به تحلیل قواعد، مقررات و قراردادهای بانکی بسنده کرده‌اند و مطالعات میدانی و رفتاری در این حوزه به‌ندرت انجام شده است، این فصل به ارائه تحلیلی میدانی درباره نیت سپرده‌گذاران حساب‌های جاری اختصاص دارد.

هدف اصلی این تحقیق، بررسی میزان آگاهی، رضایت و قصد واقعی سپرده‌گذاران در زمان سپرده‌گذاری و تطبیق این یافته‌ها با مبانی فقهی حاکم بر عقود بانکی است.

۱-۵. طراحی و روش اجرای تحقیق میدانی

با توجه به اینکه در این پژوهش، رویکردی تلفیقی اتخاذ شده و علاوه بر تحلیل منابع فقهی، حقوقی و قوانین بانکی، داده‌های تجربی نیز مورد بررسی قرار گرفته‌اند، در ادامه فرآیند انجام تحقیق میدانی تشریح می‌شود.

این پژوهش در سال ۱۴۰۱ و در شهر اهواز انجام شد. در این راستا، پرسشنامه‌ای با مشورت و نظر چند نفر از اساتید مرتبط طراحی گردید تا قصد و نیت سپرده‌گذاران نسبت به ماهیت سپرده‌های جاری بررسی شود. پرسشنامه مشتمل بر ۷ سؤال کلیدی بود که موضوعاتی از قبیل مفاد قرارداد و قوانین سپرده‌گذاری، میزان آگاهی سپرده‌گذاران، نوع نگرش آنان، میزان رضایت از استفاده بانک از وجوه سپرده‌شده، تلقی از مالکیت وجوه، نوع سپرده‌گذاری (قرض یا ودیعه) و اهداف سپرده‌گذاری را پوشش می‌داد. این پرسشنامه در بیش از ۷۰۰ نمونه و در میان اقشار متنوع جامعه، از جمله معلمان، دانشجویان، طلاب، کارمندان و کسبه، توزیع شد.

سوالات پرسشنامه توزیع شده در تحقیق میدانی به شرح زیر است:

۱	چه میزان از مفاد قرارداد و قوانین سپرده‌گذاری حساب جاری، اطلاع دارید؟
---	---

الف) کاملاً	ب) تا حدودی	ج) هیچ اطلاعی ندارم
۲	آیا می دانید که بانک، در وجوه حساب جاری شما دخل و تصرف می کند؟	الف) بلی ب) خیر
۳	آیا رضایت دارید که بانک، در وجوه حساب جاری شما دخل و تصرف کند؟	الف) بلی ب) خیر
۴	آیا به بانک اجازه می دهید در مدتی که وجوه شما نزد بانک در حساب جاری تان است، با به کارگیری و استفاده از آنها، برای خود کسب سود کند؟	الف) بلی ب) خیر
۵	هنگام سپرده گذاری در حساب جاری، وجوه خود را به ملکیت بانک در می آورید؟	الف) بلی ب) خیر
۶	هنگام سپرده گذاری در حساب جاری، وجوه خود را به عنوان قرض به بانک می دهید یا به عنوان ودیعه (امانت)؟	الف) قرض ب) ودیعه (امانت)
۷	اهداف و انگیزه های خود از سپرده گذاری در حساب جاری را مشخص نمایید.	الف) نقل و انتقال آسان وجوه (تسهیل در مبادلات پولی) ب) حفظ و نگهداری وجوه ج) استفاده از خدمات حساب جاری از جمله گرفتن دسته چک د) سودآوری هـ) غیر از موارد بالا:

برای انجام مطالعه میدانی، پس از هماهنگی با مدیریت حوزه علمیه استان خوزستان، مکاتبات لازم با ریاست چند بانک معتبر در شهر اهواز (از جمله بانک های ملی، رسالت، صادرات، سامان و مهر اقتصاد) انجام شد که در نهایت، پرسشنامه ها در دو شعبه بانک ملی توزیع گردید (حدود ۲۰۰ پرسشنامه). افزون بر این، حدود ۲۰۰ پرسشنامه در اداره کل آموزش و پرورش استان خوزستان و در میان معلمان شهر اهواز، حدود ۱۰۰ پرسشنامه در دانشگاه فرهنگیان و در میان دانشجو معلمان استان خوزستان، و حدود ۲۰۰ پرسشنامه نیز در حوزه علمیه اهواز و در میان طلاب و روحانیون توزیع شد. در مجموع، داده های تحقیق از جامعه آماری تقریباً ۷۰۰ نفر گردآوری گردید.

هدف از انتخاب معلمان، دانشجويان و طلاب، علاوه بر دسترسي آسان پژوهشگر، برخورداري اين اقشار از درک بالاتر نسبت به مفاهيم حقيقي و ارتباط نزديکتر آنان با حساب‌هاي جاري بود؛ چراکه اغلب اين افراد استفاده‌کننده حساب جاري بوده و خدمات بانكي‌اي همچون دريافت دسته‌چک و واريز حقوق را به‌طور مستقيم تجربه مي‌کنند. روش تجزيه و تحليل داده‌ها از طريق محاسبه درصد پاسخ‌هاي هر سؤال و به‌کارگيري تحليل توصيفي انجام شد و يافته‌ها به‌صورت کمی ارائه گرديد.

۲-۵. تحليل نتايج تحقيق ميداني درباره نيت سپرده‌گذاران

۱) ميزان اطلاع سپرده‌گذاران از قوانين حساب جاري: بر اساس نتايج به‌دست‌آمده، تنها ۳ درصد از پاسخ‌دهندگان اظهار کرده‌اند که به‌طور کامل با قوانين حساب جاري آشنا هستند؛ در حالي که ۳۴ درصد هيچ‌گونه اطلاعي از اين قوانين نداشته و ۶۳ درصد نيز تنها تا حدودي از آن آگاه بوده‌اند. اين يافته‌ها نشان مي‌دهد که ادعای مسئولان بانكي مبني بر اطلاع کامل سپرده‌گذاران از مفاد قراردادهای حساب جاري، ادعایی قابل ترديد است.

۲) رضاييت سپرده‌گذاران از تصرف بانک در وجوه آنان: بيش از نيمي از پرسش‌شوندگان اذعان کرده‌اند که اطلاعي از نحوه تصرف بانک در وجوه سپرده‌شده خود ندارند. همچنين حدود ۹۰ درصد از پاسخ‌دهندگان يا با کسب سود بانک از وجوه آنان از طريق اين تصرفات مخالف بوده‌اند يا نسبت به آن رضاييت نداشته‌اند و در اين زمينه رضاييت صريحي ابراز نکرده‌اند.

۳) ماهيت حقيقي سپرده جاري از نگاه سپرده‌گذاران: بر اساس پاسخ‌ها، ۸۷ درصد از افراد وجوه خود را به‌عنوان «وديعه و امانت» و صرفاً به‌منظور حفظ و نگهداري به بانک مي‌سپارند؛ در حالي که تنها ۱۳ درصد اظهار داشته‌اند وجوه خود را با قصد قرض دادن به بانک تحويل داده‌اند. افزون بر اين، ۹۰ درصد از پاسخ‌دهندگان معتقدند که هنگام سپرده‌گذاري، مالکيت وجوه خود را به بانک منتقل نمي‌کنند.

۴) اهداف و انگيزه‌هاي سپرده‌گذاري در حساب جاري: در پاسخ به اين پرسش که «قصد شما از سپرده‌گذاري چيست؟»، شرکت‌کنندگان امکان انتخاب بيش از یک

گزینه را داشته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ۶۸ درصد به منظور تسهیل مبادلات و نقل و انتقالات پولی، ۲۵ درصد با هدف حفظ و نگهداری وجوه، و ۳۰ درصد برای بهره‌مندی از خدمات جانبی مانند دریافت دسته‌چک و تسهیلات، حساب جاری را انتخاب کرده‌اند. این یافته‌ها بیانگر تنوع انگیزه‌های سپرده‌گذاری است که در اغلب موارد، با هدف حفظ امانت انجام می‌شود.

فقه‌های اسلامی بر قاعده «العقود تابعه للقصود» تأکید کرده‌اند؛ بدین معنا که صحت و اثربخشی قراردادهای منوط به قصد و نیت واقعی طرفین است. از این رو، اگر سپرده‌گذار قصد تملیک و قرض دادن نداشته باشد، صرف درج بندی در قرارداد که ماهیت سپرده را قرض تلقی کند، برای تحقق عقد قرض کافی نخواهد بود.

از جمله شواهد روشن بر اینکه سپرده‌گذاران وجوه خود را با نیت قرض در بانک سپرده‌گذاری نمی‌کنند، واریز وجوهات شرعی نظیر خمس، زکات، کفارات و رد مظالم به حساب‌های جاری یا قرض‌الحسنه پس‌انداز مراجع تقلید یا نمایندگان آنان است. با توجه به اینکه مصارف این وجوه در شریعت به‌طور مشخص تعیین شده است، نه مقلد و نه مرجع تقلید، شرعاً مجاز نیستند این وجوه را به بانک قرض دهند تا بانک از طریق به‌کارگیری آن‌ها برای خود کسب سود کند. در واقع، مقلدان هنگام واریز این وجوه، قصد قرض ندارند و مرجع تقلید نیز در زمان افتتاح حساب یا اعلام شماره حساب به مقلدان، هدفی جز امانت‌گذاری این وجوه نزد بانک ندارد؛ به‌گونه‌ای که بانک صرفاً نقش محل نگهداری و واسطه نقل و انتقال این وجوه را ایفا می‌کند.

شاهد دیگر بر این مدعا، واریز حقوق کارگران و کارمندان به حساب‌های جاری یا قرض‌الحسنه پس‌انداز آنان در پایان هر ماه است که در عرف و فرهنگ عمومی، به‌منزله تحویل حقوق به صاحبان آن تلقی می‌شود. با این حال، بر اساس مقررات فعلی بانکی، این واریز به معنای قرض دادن وجوه به بانک محسوب می‌گردد؛ در حالی که نه کارفرما مجاز به چنین اقدامی است و نه کارگران رضایتی نسبت به آن ابراز می‌کنند.

نتایج تحقیق میدانی نیز به‌روشنی نشان می‌دهد که قصد غالب سپرده‌گذاران حساب جاری، حفظ و امانت‌گذاری وجوه نزد بانک است و نیت قرض دادن یا تملیک وجوه به

بانک معمولاً وجود ندارد. بنابراین، نیت واقعی سپرده‌گذاران به ماهیت ودیعه نزدیک‌تر است و این امر، نقطه ضعف مهمی برای نظریه قرض بودن سپرده‌های جاری به شمار می‌آید. از این رو، این یافته باید در تحلیل‌های فقهی و حقوقی مورد توجه قرار گیرد و به‌عنوان مبنایی معتبر برای ارزیابی صحیح ماهیت سپرده‌های جاری مورد استفاده قرار گیرد.

۶. ثمرات و پیامدهای ودیعه دانستن سپرده‌های جاری

با انطباق ماهیت حقوقی سپرده‌های جاری بر عقد ودیعه، احکام و الزامات فقهی و حقوقی مرتبط با امانت‌داری بر این نوع سپرده‌ها حاکم می‌شود. از جمله ثمرات و پیامدهای این دیدگاه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱) مالکیت سپرده‌گذار نسبت به وجوه حساب جاری: وجوه موجود در حساب‌های

جاری، جزو منابع مالکانه بانک محسوب نمی‌شود و مالکیت آن‌ها همچنان در اختیار سپرده‌گذاران باقی می‌ماند؛ بانک صرفاً امین این وجوه به شمار می‌آید.

۲) مالکیت سپرده‌گذار نسبت به سود ناشی از تصرف در سپرده‌ها: چنانچه بانک با

اذن سپرده‌گذار، وجوه حساب جاری را به کار گیرد، سود حاصل متعلق به سپرده‌گذار خواهد بود و بانک تنها مستحق دریافت کارمزد یا سهم توافق‌شده

است. اما در صورتی که بانک بدون اجازه اقدام به تصرف کند، ید آن عدوانی محسوب می‌شود و مستحق هیچ‌گونه سود یا کارمزدی نخواهد بود. بر این

اساس، هرگونه سودی که بانک‌ها از سال ۱۳۶۲ تاکنون از طریق تصرف در وجوه سپرده‌های جاری تحصیل کرده‌اند، باید به سپرده‌گذاران بازگردانده شود.

۳) ممنوعیت سرمایه‌گذاری بدون اذن و ضمانت بانک در صورت تخلف: اگر بانک

از ابتدا با نیت تصرف غیرمجاز و کسب سود برای خود، وجوه سپرده‌گذاران را دریافت کند، غاصب و ضامن شناخته می‌شود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۵، صص.

۱۱۰-۱۱۱؛ موسوی خمینی، بی تا، ج ۲، صص. ۶۱۶).

۴) حل برخی مشکلات بانکداری بدون ربا با رویکرد ودیعه: با ودیعه دانستن سپرده‌های جاری، می‌توان بخشی از چالش‌های بانکداری بدون ربا را که ناشی از قرض تلقی کردن سپرده‌هاست، برطرف کرد. برای نمونه، شرط مسدودسازی مبالغی مشخص در حساب قرض‌الحسنه پس‌انداز یا جاری به‌عنوان مقدمه اعطای برخی وام‌های قرض‌الحسنه، یا اعطای وام قرض‌الحسنه و اعتبار بر مبنای کارکرد حساب جاری، از جمله مقررات رایج بانکی است. این مقررات بنا بر فتوای جمعی از مراجع تقلید، مصداق «قرض به شرط قرض» و به دلیل تحقق زیاده حکمی در عقد قرض، مبتلا به ربا تلقی می‌شود (موسوی خمینی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص. ۲۹۵؛ حسینی خامنه‌ای، ۱۴۲۴ق، ص. ۴۲۲؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ق، ج ۳، ص. ۵۰۲). در حالی که اگر ماهیت فقهی سپرده‌های جاری «ودیعه» دانسته شود، این سپرده‌گذاری به‌عنوان ودیعه‌ای تلقی خواهد شد که شرط دریافت وام قرض‌الحسنه قرار می‌گیرد و از این جهت، نه با مشکل شرعی مواجه خواهد بود و نه به ربا مبتلا می‌شود.

بنابراین، ودیعه دانستن سپرده‌های جاری، افزون بر تأمین الزامات امانت‌داری، زمینه اصلاح فقهی و حقوقی قراردادهای بانکی را فراهم می‌سازد و بسیاری از چالش‌های شرعی و حقوقی موجود در بانکداری بدون ربا را کاهش می‌دهد. این رویکرد با ایجاد تعادل میان منافع سپرده‌گذاران و بانک‌ها، نقش مؤثری در ارتقای مشروعیت و افزایش کارآمدی نظام بانکی ایفا خواهد کرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با رویکردی تلفیقی، متشکل از تحلیل فقهی - حقوقی و بررسی داده‌های میدانی، به ارزیابی ماهیت حقوقی سپرده‌های جاری در نظام بانکداری اسلامی پرداخت و نشان داد که ماهیت این سپرده‌ها به عقد ودیعه نزدیک‌تر از عقد قرض است. یافته‌های

تحقیق میدانی حاکی از آن است که ۸۷ درصد از سپرده‌گذاران، قصد ودیعه‌گذاری و امانت‌سپاری وجوه خود را دارند و بیش از ۹۰ درصد آنان از تصرف مالکانه بانک در این وجوه ابراز نارضایتی کرده‌اند. این نتایج به‌روشنی بیانگر تعارض نیت واقعی سپرده‌گذاران با فرض مالکیت کامل بانک و قرض بودن سپرده‌های جاری است و نشان می‌دهد که تصرفات بانک، بدون رضایت کامل و آگاهانه سپرده‌گذاران انجام گرفته و از این‌رو، از منظر شرعی و حقوقی محل تردید و نقد جدی است.

از منظر فقهی و حقوقی، با پذیرش ماهیت اعتباری پول و نظریه خلق پول بانکی، می‌توان ادعا کرد که بانک‌ها تصرفی در وجوه سپرده‌های جاری ندارند و از طریق خلق پول اقدام به ارائه تسهیلات می‌کنند؛ در نتیجه، سپرده‌های جاری را می‌توان در قالب «ودیعه کامل» تحلیل کرد. همچنین، در صورتی که سپرده‌گذار به بانک اذن تصرف غیر ناقل مالکیت داده و به استرداد «مثل» به جای «عین» رضایت داشته باشد، سپرده جاری واجد ماهیت «ودیعه ناقص یا خلاف قاعده» خواهد بود. در نهایت، در فرضی که انطباق کامل عقد ودیعه بر سپرده جاری محل تردید تلقی شود، می‌توان قرارداد سپرده جاری را به‌عنوان عقدی جدید با ماهیتی مشابه ودیعه تحلیل و تبیین کرد.

پیشنهاد می‌شود نظام بانکی، در قالب عقد ودیعه یا صلح و یا حتی عقدی جدید، حساب بانکی مستقلی برای اموری نظیر اخذ وجوهای شرعی ایجاد کند؛ به‌گونه‌ای که در وجوه این حساب‌ها هیچ‌گونه تصرفی از سوی بانک صورت نگیرد. همچنین با تعریف حساب پشتیبان با ماهیت وکالت در سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت برای حساب جاری، بانک می‌تواند سود اندکی به سپرده‌های جاری پرداخت کند (همانند برخی بانک‌ها در ایالات متحده آمریکا، چین و نروژ که سود محدودی به حساب‌های جاری اختصاص می‌دهند) و در عین حال، کارمزد یا حق‌الوکاله خود را نیز دریافت نماید.

همچنین ضروری است در پژوهش‌های آتی، قرارداد سپرده جاری به‌عنوان عقدی نوین و متمایز از عقود معهود شرعی مورد بررسی مستقل قرار گیرد تا چارچوب حقوقی جدیدی، متناسب با مقتضیات فقهی و الزامات عملی بانکداری بدون ربا، طراحی و تبیین

شود. این رویکرد می‌تواند به توسعه نظام مالی اسلامی عادلانه‌تر، شفاف‌تر و پایدارتر کمک شایانی کند.

ملاحظات حقوقی
<p>- پیروی از اصول حقوقی تمامی اصول اخلاقی در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.</p> <p>- تعارض منافع بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد. بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله مستخرج از رساله سطح چهار با عنوان «ماهیت فقهی سپرده جاری (دیداری) بانکی» آقای امیر یزدان پرست که با راهنمایی آقای دکتر غلامعلی معصومی نیا در حوزه علمیه قم در سال ۱۴۰۴ دفاع شده است.</p>

کتابنامه

- ۱) امامی، سید حسن (بی تا). حقوق مدنی. تهران: اسلامیه.
- ۲) انصاری دزفولی، مرتضی (۱۴۱۵ق). المکاسب المحرمه و البیع و الخیارات (چاپ اول). قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- ۳) ایروانی، جواد (۱۳۹۴). پول و بانکداری اسلامی. مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- ۴) بهمند، محمد؛ و بهمنی، محمود (۱۳۹۰). بانکداری داخلی ۱: تجهیز منابع (چاپ هجدهم). تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
- ۵) تسخیری، محمدعلی (۱۳۸۰). سپرده‌های بانکی «تطبیق فقهی و احکام آن». قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.
- ۶) تسخیری، محمدعلی (۱۴۰۸). نظره فی کتاب الودائع النقدیه و استثمارها فی الاسلام. تهران: توحید.
- ۷) توسلی، محمد اسماعیل (۱۳۹۱). تحلیل ماهیت پول. اقتصاد اسلامی، ۱۲(۴۸)، ۱۰۷-۱۳۰.
- ۸) توکلی، محمد جواد (۱۳۸۶). سازوکار بانکداری اسلامی (چاپ دوم). قم: المصطفی.
- ۹) حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۸۶). بانکداری، ربا و قوانین مالی اسلام (چاپ دوم). تهران: بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید دکتر بهشتی.
- ۱۰) حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۴۲۴ق). أجوبه الاستفتاءات (چاپ اول). قم: دفتر مقام معظم رهبری.

- (۱۱) دفتر حفظ نشر آثار حضرت آيت الله العظمى خامنه‌اي (۱۳۷۴). بيانات در دیدار جمعی از فضلا و نخيگان حوزه علميه قم، ۱۳۷۴/۰۹/۱۳ و بيانات در دیدار آيت الله موسوی اردبیلی، <https://farsi.khamenei.ir>: ۱۳۷۴/۰۹/۱۸
- (۱۲) سنهوری، عبدالرزاق (۱۹۵۲م). *الوسيط فی الشرح القانون المدني*. بيروت: دار احیاء التراث العربی.
- (۱۳) شهیدی، محمدمتقی (۱۳۹۷). درس خارج فقه البنوک، جلسه ۱۳۹۷/۰۴/۰۳، قم: مدرسه فقاہت. <https://eshia.ir>
- (۱۴) صدر، سید محمداقبر (۱۴۰۱ق). *البنک اللاربوی فی الاسلام* (چاپ هفتم). بيروت: دار التعارف للمطبوعات.
- (۱۵) عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی) (۱۴۱۳ق). *مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام* (چاپ اول). قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- (۱۶) عبدالرضایی، محمد (۱۳۹۳). ماهیت و احکام سپرده‌های بانکی از نظر فقهی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه قم، قم، ایران.
- (۱۷) علیشاهی قلعه جوقی، ابوالفضل؛ و لطیفی، سیده سعیده (۱۳۹۲). بررسی نظریه ودیعه‌گذاری مالیت در سپرده‌های بانکی. *دانش حقوق مدنی*، ۲(۱)، ۲۷-۳۸. DOR: [20.1001.1.23221712.1392.2.1.3.2](https://doi.org/10.1001.1.23221712.1392.2.1.3.2)
- (۱۸) عوض، علی جمال‌الدین (۲۰۰۰م). *عملیات بانک‌ها از نظر قانونی*. قاهره: دارالنهضة العربیه.
- (۱۹) کمیجانی، اکبر؛ و ابریشمی، حمید؛ و روحانی، سید علی (۱۳۹۷). ماهیت بانک و فرآیند خلق پول بانکی؛ نقد دیدگاه‌های رایج و دلالت‌ها. *جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی*، ۱۵(۲۹)، ۹-۳۸. DOI: [10.30471/iee.2018.1441](https://doi.org/10.30471/iee.2018.1441)
- (۲۰) ماجدی، علی؛ و گلریز، حسن (۱۳۶۷). *پول و بانک*. تهران: مؤسسه بانکداری اسلامی ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- (۲۱) محقق‌نیا، محمداقبر (۱۳۹۴). *درآمدی بر شاخص‌های بانکداری اسلامی* (چاپ اول). قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(ره).
- (۲۲) مطهری، مرتضی (۱۳۶۴). *ربا، بانک- بیمه* (چاپ اول). تهران: صدرا.
- (۲۳) مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۷ق). *استفتاءات جدید* (ابوالقاسم علیان‌نژادی: مصحح) (چاپ دوم). قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه‌السلام.
- (۲۴) مکارم شیرازی، ناصر (بی‌تا). *بررسی طرق فرار از ربا* (چاپ اول)، بی‌جا.

- ۲۵) مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۹). ربا و بانکداری اسلامی (چاپ اول). قم: امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- ۲۶) موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۲۲ق). *استفتاءات* (چاپ پنجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۲۷) موسوی خمینی، سید روح الله (بی تا). *تحریر الوسیله* (چاپ اول). قم: دارالعلم.
- ۲۸) موسویان، سیدعباس (۱۳۸۳). ارزیابی سپرده‌های بانکی و پیشنهاد سپرده‌های جدید. *اقتصاد اسلامی*، ۴(۱۵)، ۳۱-۵۳.
- ۲۹) موسویان، سید عباس (بی تا). *بررسی فقهی - اقتصادی سپرده‌های انتقال پذیر در بانکداری بدون ربا* (چاپ اول). قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام.
- ۳۰) موسویان، سید عباس؛ و نظریور، محمدنقی؛ و لطفی نیا، یحیی (۱۳۹۵). تحلیل نظری الگوی بانک اسلامی دبی (راهبردهایی برای اصلاح قانون بانکداری ایران). *اقتصاد اسلامی*، ۱۶(۶۲)، ۱۰۷-۱۳۷.
- ۳۱) نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). *جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام* (عباس قوچانی و علی آخوندی: مصححان) (چاپ هفتم). لبنان: دار إحياء التراث العربی.
- ۳۲) یزدی طباطبایی، سید محمدکاظم (بی تا). *عروة الوثقی*. بی جا: المكتبة العلمية الاسلامیه.

Reference

- 1) Āwad, A. J. D. (2000). *Amaliyyāt al-Bunūk min al-Nazar al-Qānūnī* [Banking Operations from a Legal Perspective]. Cairo: Dār al-Nahḍah al-Arabiyyah [in Arabic].
- 2) Āmilī, Z. A (Shahīd Thānī). (1413 AH/1992). *Masālik al-Afhām ilā Tanqīḥ Sharā' al-Islām* [Paths of Understanding in Refining Islamic Law] (1st ed.). Qom: Mu'assasat al-Ma'ārif al-Islāmiyyah [in Arabic].
- 3) Anṣārī Dezfūlī, M. (1415 AH/1994). *al-Makāsib al-Muḥarramah wa al-Bay' wa al-Khiyārāt* [Forbidden Transactions, Sale, and Options] (1st ed.). Qom: [Publisher unspecified] [in Arabic].
- 4) Bahmand, M, & Bahmanī, M. (1390 SH/2011). *Bānk-dārī-ye Dākhilī 1: Tajhīz-e Manābe'* [Domestic Banking 1: Resource Mobilization] (18th ed.). Tehran: Mo'asseseh-ye 'Ālī-ye Bānk-dārī-ye Īrān [in Persian].

- 5) Baroudi, A. (2013). Commercial Law of Lebanon, p. 288; cited in: Abolfazl Alishahi Qaleh Joqi and Seyyedeh Saeedeh Latifi, article A Study of the Theory of Tax Deposit in Bank Deposits.
- 6) Daftar-e Hifz va Nashr-e Āthār-e Ḥaḍrat Āyatollāh al-Uzmā Khāmene'ī. (1374 SH/1995). Bayānāt dar Didār-e Jam'ī az Foḍalā' va Nokhbeḡān-e Ḥowzeh-ye 'Elmiyeh-ye Qom (13/09/1374) va Didār-e Āyatollāh Mūsavi Ardabili (18/09/1374). Available at: <https://farsi.khamenei.ir> [in Persian].
- 7) Emami, S. H. (n.d.). *Civil Law*. Tehran: Eslamia Publications. [in Persian].
- 8) Īravānī, J. (1394 SH/2015). Pūl va Bānk-dārī-ye Eslāmī [Money and Islamic Banking]. Mashhad: Dāneshgāh-e 'Olūm-e Eslāmī-ye Raḡavī [in Persian].
- 9) Imāmī, S. Ḥ. (n.d.). Ḥoqūq-e Madanī [Civil Law]. Tehran: Eslāmiyeh [in Persian].
- 10) Ḥusaynī Beheshtī, S. M. (1386 SH/2007). Bānk-dārī, Ribā va Qavānīn-e Mālī-ye Eslām [Banking, Usury, and Islamic Financial Laws] (2nd ed.). Tehran: Bonyād-e Nashr-e Āthār va Andīsheh-hā-ye Shahīd Doktor Beheshtī [in Persian].
- 11) Ḥusaynī Khāmene'ī, S. A. (1424 AH/2003). Ajwibat al-Istiftā'āt [Answers to Religious Inquiries] (1st ed.). Qom: Daftar-e Maqām-e Mo'azzam-e Rahbarī [in Arabic].
- 12) Mūsavi Khomeinī, S. R. (n.d.). Taḥrīr al-Wasīlah [The Elucidation of the Means] (1st ed.). Qom: Dār al-'Ilm [in Arabic].
- 13) Mūsavi Khomeinī, S. R. (1422 AH/2001). Istiftā'āt [Religious Inquiries] (5th ed.). Qom: Daftar-e Enteshārāt-e Eslāmī, Jāme'eh-ye Modarresīn-e Ḥowzeh-ye 'Elmiyeh-ye Qom [in Arabic].
- 14) Ṣadr, S. M. B. (1401 AH/1981). al-Bank al-Lā-Ribawī fī al-Islām [Interest-Free Banking in Islam] (7th ed.). Beirut: Dār al-Ta'ārof lil-Maṭbū'āt [in Arabic].
- 15) Sanūrī, A. (1952). al-Wasīṭ fī Sharḥ al-Qānūn al-Madanī [The Intermediate Commentary on Civil Law]. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī [in Arabic].
- 16) Tavakkolī, M. J. (1386 SH/2007). Sāz-o-Kār-e Bānk-dārī-ye Eslāmī [Mechanisms of Islamic Banking] (2nd ed.). Qom: al-Muṣṭafā [in Persian].

- 17) Toselī, M. E. (1391 SH/2012). Taḥlīl-e Māhīyat-e Pūl [An Analysis of the Nature of Money]. Eqteṣād-e Eslāmī [Islamic Economics], 12(48), 107-130 [in Persian].
- 18) Tashkhīrī, M. A. (1380 SH/2001). Seporde-hā-ye Bānkī: Taṭbīq-e Feqhī va Aḥkām-e Ān [Bank Deposits: A Jurisprudential Adaptation and Its Rulings]. Qom: Mo'asseseh-ye Dā'erat al-Ma'āref-e Feqh-e Eslāmī bar Madhhab-e Ahl al-Bayt (a) [in Persian].
- 19) Tashkhīrī, M. A. (1408 AH/1988). Nazrah fī Kitāb al-Wadā'i' al-Naqdiyyah wa Istithmārihā fī al-Islām [A View on Monetary Deposits and Their Investment in Islam]. Tehran: Towḥīd [in Arabic].
- 20) Abd al-Rezā'ī, M. (1393 SH/2014). Māhīyat va Aḥkām-e Seporde-hā-ye Bānkī az Nazār-e Feqhī [The Nature and Rulings of Bank Deposits from a Jurisprudential Perspective] (M.A. Thesis). University of Qom, Qom, Iran [in Persian].
- 21) Alīshāhī Qal'eh Jūqī, A, & Laṭīfī, S. S. (1392 SH/2013). Barrasi-ye Nazāriyeh-ye Wadīeh-gozāri-ye Māliyyat dar Seporde-hā-ye Bānkī [An Examination of the Theory of Depositing Monetary Value in Bank Deposits]. Dānesh-e Ḥoqūq-e Madanī [Civil Law Knowledge], 2(1), 27-38. DOR: 20.1001.1.23221712.1392.2.1.3.2 [in Persian].
- 22) Majdī, A, & Golrīz, Ḥ. (1367 SH/1988). Pūl va Bānk [Money and Banking]. Tehran: Mo'asseseh-ye Bānk-dāri-ye Eslāmī-ye Īrān, Central Bank of the Islamic Republic of Iran [in Persian].
- 23) Makarim Shirāzī, N. (n.d.). Barrasi-ye Ṭoruq-e Farār az Ribā [An Examination of Methods of Escaping Usury] (1st ed.). n.p. [in Persian].
- 24) Makarim Shirāzī, N. (1389 SH/2010). Ribā va Bānk-dāri-ye Eslāmī [Usury and Islamic Banking] (1st ed.). Qom: Imām 'Alī ibn Abī Ṭālib (a) [in Persian].
- 25) Makarim Shirāzī, N. (1427 AH/2006). Istiftā'āt-e Jadīd [New Religious Inquiries] (Abolqāsem 'Alīān-Nezhādī, ed.) (2nd ed.). Qom: Madrasah-ye Imām 'Alī ibn Abī Ṭālib (a) [in Arabic].
- 26) Moḥaqqueq-Niyā, M. J. (1394 SH/2015). Darāmadi bar Shākheṣ-hā-ye Bānk-dāri-ye Eslāmī [An Introduction to the Indicators of Islamic Banking] (1st ed.). Qom: Mo'asseseh-ye Āmūzeshī-Pazhūheshī-ye Imām Khomeinī (r.a.) [in Persian].
- 27) Moṭahharī, M. (1364 SH/1985). Ribā, Bānk-Bīmeh [Usury, Banking, and Insurance] (1st ed.). Tehran: Ṣadrā [in Persian].

- 28) Mūsaviyān, S. A. (1383 SH/2004). Arzyābī-ye Seporde-hā-ye Bānkī va Pīshnahād-e Seporde-hā-ye Jadīd [Evaluation of Bank Deposits and Proposals for New Deposits]. Eqteṣād-e Eslāmī [Islamic Economics], 4(15), 31–53 [in Persian].
- 29) Mūsaviyān, S. A. (n.d.). Barrasi-ye Feqhī-Eqteṣādī-ye Seporde-hā-ye Enteqāl-Pazīr dar Bānk-dāri-ye Bedūn-e Ribā [A Jurisprudential-Economic Study of Transferable Deposits in Interest-Free Banking] (1st ed.). Qom: Mo'asseseh-ye Dā'erat al-Ma'āref-e Feqh-e Eslāmī bar Madhhab-e Ahl al-Bayt ('a) [in Persian].
- 30) Mūsaviyān, S. A, Nazarpūr, M. N, & Lotfī-Niyā, Y. (1395 SH/2016). Taḥlīl-e Nazārī-ye Olgū-ye Bānk-e Eslāmī-ye Dubayy (Rāhbord-hāī barā-ye Eslāḥ-e Qānūn-e Bānk-dāri-ye Īrān) [A Theoretical Analysis of the Dubai Islamic Bank Model: Strategies for Reforming Iran's Banking Law]. Eqteṣād-e Eslāmī [Islamic Economics], 16(62), 107–137 [in Persian].
- 31) Najafī, M. Ḥ. (1404 AH/1984). Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā'i al-Islām (Abbās Qūchānī & 'Alī Ākhūndī, eds.) (7th ed.). Lebanon: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī [in Arabic].
- 32) Shahīdī, M. T. (1397 SH/2018). Dars-e Khārej-e Feqh al-Bunūk, Session 03/04/1397. Qom: Madrasah-ye Feqāhat. Available at: <https://eshia.ir> [in Persian].
- 33) Yazdī Ṭabāṭabāī, S. M. K. (n.d.). al-Urwat al-Wuthqā [The Firmest Bond]. n.p.: al-Maktabah al-Ilmiyyah al-Islāmiyyah [in Arabic].